

Τμήμα Εργοθεραπείας
ΤΕΙ αθήνας

Συμπληρωματικές Σημειώσεις για το μάθημα
«Κοινωνιολογία»¹

Του διδάσκοντα
Παναγιώτη Ζάννη

2017

¹ Τα κείμενα αποτελούν πνευματική ιδιοκτησία του Π. Ζάννη και είναι αποσπάσματα από επιστημονικές δημοσιεύσεις. Δεν επιτρέπεται η αναπαραγωγή τους μερική ή ολική, χωρίς την άδεια του συγγραφέα. Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό προορίζεται μόνον για τους φοιτητές του τμήματος εργοθεραπείας του ΤΕΙ Αθήνας.

Οι Τομείς της κοινωνίας

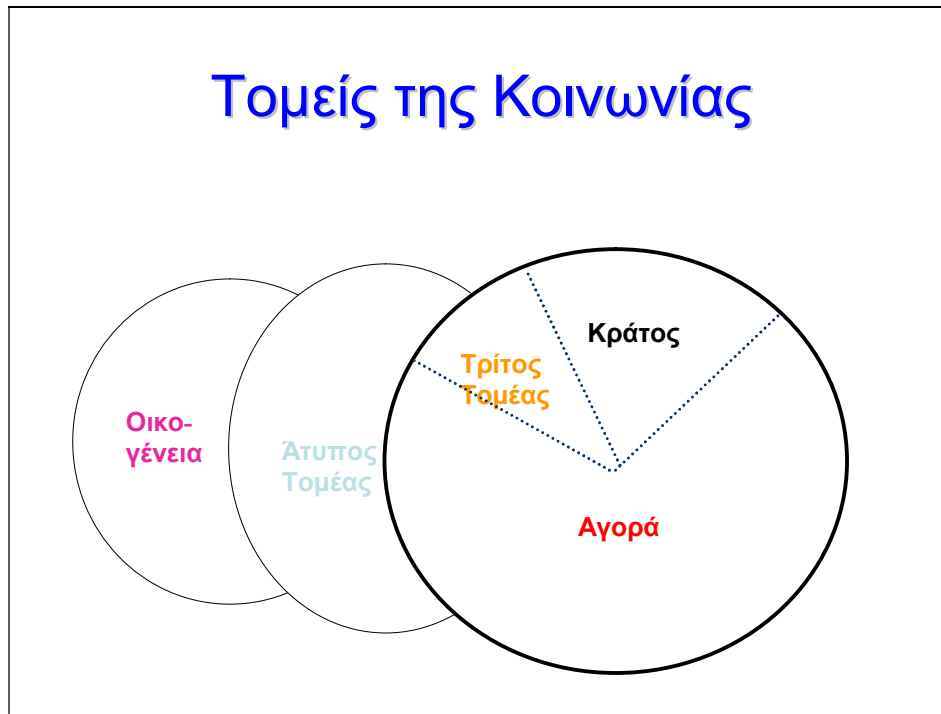
Ο πρώτος τομέας είναι ο *κερδοσκοπικός τομέας* (for profit sector): Το βασικό γνώρισμα είναι η επιδίωξη και μεγιστοποίηση του κέρδους μέσω της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Αναφέρεται σε κερδοσκοπικές οργανώσεις όπως η ατομική επιχείρηση, η εταιρεία περιορισμένης ευθύνης, η ομόρρυθμη εταιρεία, η ανώνυμη εταιρεία και άλλες γνωστές νομικές μορφές των οποίων ο αποκλειστικός σκοπός ύπαρξης και λειτουργίας είναι το κέρδος, μέσω της πώλησης αγαθών και υπηρεσιών στους καταναλωτές.

Ο δεύτερος τομέας είναι ο κυβερνητικός ή κρατικός τομέας (state sector ή government sector²). Συμπεριλαμβάνει όλους τους οργανισμούς που λειτουργούν σύμφωνα με τους κανόνες του Δημόσιου Δίκαιου κάθε χώρας και περιλαμβάνει τα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου (κυβέρνηση, στρατός, υπουργεία, σχολεία, Δήμοι κ.λπ.) αλλά και κερδοσκοπικές και μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που υπάγονται και λειτουργούν υπό την διοίκηση και εποπτεία κρατικών οργανισμών με σκοπό να ωφελήσουν τόσο το κράτος όσο και την κοινωνία. Βασικός σκοπός και λόγος δημιουργίας είναι το δημόσιο όφελος, άμεσα ή έμμεσα. Δηλαδή η παροχή υπηρεσιών και προϊόντων που ωφελούν γενικά μία κοινωνία ή στοχευμένες κατηγορίες του πληθυσμού. Σύμφωνα με τις αριστερές αντιλήψεις μία δεύτερη βασική λειτουργία είναι αναπαραγωγή του status quo και των κοινωνικών ανισοτήτων, ασκώντας ή απειλώντας με «νόμιμη βία» κατά την κλασική περιγραφή του Weber.

Ο Τρίτος Τομέας είναι ο μη κερδοσκοπικός- μη κυβερνητικός τομέας που αποτελεί και το αντικείμενο της μελέτης μας (Third Sector ή not profit-non governmental sector). Βασική αιτία της ύπαρξής του είναι γενικά η κάλυψη αναγκών, δηλαδή η παραγωγή ή παροχή προϊόντων και υπηρεσιών που ούτε το κράτος ούτε η αγορά (αλλά ούτε τα άτομα δίκτυα και η οικογένεια όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια) δύνανται να καλύψουν επαρκώς είτε αρκετά ικανοποιητικά είτε δεν καλύπτουν καθόλου (σύμφωνα με τον κλασικό ορισμό του Levitt). Οι οργανώσεις που τον συνθέτουν είναι μη κερδοσκοπικές (νομικά και ιδεοτυπικά τουλάχιστον δεν αποσκοπούν στο κέρδος) και μη κρατικές – μη κυβερνητικές, δηλαδή δεν υπάγονται στον δημόσιο - κρατικό τομέα. Οι κύριες νομικές μορφές που εντοπίζονται στις νομοθεσίες είναι τα σωματεία μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, οι αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρίες τα κοινωφελή ιδρύματα, όπως και άλλες νομικές μορφές που είναι διαδεδομένες σε κάποιες χώρες. Όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, κοινό γνώρισμα όλων αυτών των οργανώσεων είναι ο κοινωνικός χαρακτήρας τους και η απαγόρευση διανομής του κέρδους σε οποιοδήποτε μέλος ή μη μέλος τους. Παρότι ακαδημαϊκά διακρίνονται ορισμένες διαφορές στους όρους εθελοντική, μη κυβερνητική και μη κερδοσκοπική οργάνωση, πολλοί μελετητές τις εντάσσουν στον Τρίτο Τομέα και συχνά τις χρησιμοποιούν εναλλακτικά. Τέλος, ονομάστηκε Τρίτος Τομέας γιατί κατά μία εκδοχή είναι τρίτος κατά σειρά σε οικονομικά μεγέθη μετά τον κερδοσκοπικό-επιχειρηματικό τομέα και το κράτος.

Οι τρεις ανωτέρω τομείς χαρακτηρίζονται και ως «επίσημοι» επειδή συμπεριλαμβάνουν επίσημες – τυπικές μορφές οργανώσεων που συνιστούν νομικά πρόσωπα³.

Τομείς της Κοινωνίας

Ο τέταρτος τομέας είναι ο άτυπος-ανεπίσημος τομέας. Συμπεριλαμβάνει άτυπες- ανεπίσημες μορφές ομάδων συλλογικότητας ή οργανώσεων (συνήθως με πιο χαλαρές δομές και κανόνες λειτουργίας από τις προηγούμενες), κοινωνικά κινήματα, κοινωνικά δίκτυα, συλλογικές δράσεις που δεν έχουν επίσημη θεσμική υπόσταση (δεν συνιστούν νομικά πρόσωπα) αλλά και φιλικές παρέες, τη γειτονιά όπως και γενικά όλες διατομικές σχέσεις εκτός του πλαισίου των άλλων τομέων. Αυτές οι μορφές σχέσεων μπορεί να είναι σταθερές ή περιστασιακές, λειτουργούν σύμφωνα με γενικότερους ή ειδικότερους γραπτούς ή άγραφους κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς, συχνά με χαρακτηριστικά αμοιβαιότητας, αλληλοϋποστήριξης, κοινών ενδιαφερόντων, προσωπικής συμπάθειας και γενικότερα ικανοποίησης κάποιων κοινωνικών αναγκών.

Ο τομέας της οικογένειας και των συγγενικών δικτύων. Μπορούμε να χαρακτηρίσουμε την οικογένεια ως μία ημι-άτυπη μορφή οργάνωσης (βλ. Ahrne, 1994), με σκοπό τη βιολογική, τη συναισθηματική ασφάλεια και υποστήριξη των μελών της, όπως και την κοινωνικοοικονομική και πολιτισμική αναπαραγωγή και ένταξη τους στην κοινωνία. Η αμοιβαιότητα και η αλληλεγγύη είναι το κύριο γνώρισμα. Σε μικρότερο βαθμό, οι ανωτέρω σκοποί ισχύουν και για τα συγγενικά δίκτυα ανάλογα με το πολιτισμικό πλαίσιο, τους άγραφους κοινωνικούς κανόνες, όπως και τις θεσμοποιημένες συμπεριφορές που εντοπίζονται σε κάθε κοινωνία ή σε κοινωνικο-πολιτισμικές υποκατηγορίες ενός πληθυσμού.

1.3. Πεδία ανάπτυξης των Μ.Κ.Ο.

Έχουν προταθεί διάφορα συστήματα κατηγοριοποίησης σε σχέση με τα πεδία που δραστηριοποιούνται οι Μ.Κ.Ο. αλλά δεν υπάρχει ένα διεθνώς αποδεκτό σύστημα. Οι Kendall και Knapp τις κατατάσσουν σε πέντε ευρύτερες κατηγορίες: Κοινωνικές υπηρεσίες, υγεία, διεθνείς δραστηριότητες, εκπαίδευση και έρευνα, οικολογία (Kendall and Knapp, 1995). Με περισσότερες ή λιγότερες ομάδες αρκετοί μελετητές προτείνουν διάφορα επιμέρους πεδία ως κατηγορίες (βλ. D.H. Smith, 1988, Ott, 2001, Young and Kattelus, 1995, Salamon and Anheier, 1992b, 1997). Αρκετές χώρες έχουν γενικές ή και λεπτομερείς κατηγοριοποιήσεις των πεδίων που αναπτύσσονται και συχνά διαφέρουν ως προς τις θεωρητικές κατατάξεις. Οι ιδιαιτερότητες σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές και συχνά σε συνάρτηση με τη δραστηριοποίηση των άλλων τομέων σε ποικίλα πεδία.

Λαμβάνοντας υπόψη τη βασική οριοθέτηση του Τρίτου Τομέα «ως πεδίο που αναπτύσσονται πρωτοβουλίες που η αγορά το κράτος, η οικογένεια και ο άτυπος τομέας δεν δραστηριοποιούνται αρκετά ικανοποιητικά ή δεν δραστηριοποιούνται καθόλου», διακρίνουμε την ανάπτυξη των Μ.Κ.Ο. σε πεδία που δεν ικανοποιούνται επαρκώς ορισμένες ανάγκες.

Αυτά είναι κυρίως:

- Οικολογία-προστασία χλωρίδας και πανίδας
- Πολιτιστικές δραστηριότητες
- Υγεία
- Κοινωνική Πρόνοια
- Πολιτική Προστασία (π.χ. εθελοντές πυροσβέστες, διασώστες)
- Συνηγορίας (όπως ινστιτούτα καταναλωτών, οργανώσεις μεταναστών, συνδικαλιστικές ενώσεις)
- Προώθησης της Κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης
- Φιλανθρωπικών δωρεών και διάδοσης του Εθελοντισμού
- Υπεράσπισης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (όπως αντιρατσιστικές και φεμινιστικές οργανώσεις)
- Εκπαίδευση και έρευνα (π.χ. μη κερδοσκοπικά πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα)
- Παραγωγής λοιπών συλλογικών αγαθών (προϊόντα και υπηρεσίες που παρέχουν οργανώσεις πολιτών για λογαριασμό τους)
- Τοπικής κοινωνικής ανάπτυξης (grassroots) που δραστηριοποιούνται στο πλαίσιο της κοινότητας, συμπεριλαμβάνοντας ποικίλες από τις ανωτέρω κατηγορίες.

Σε αρκετές περιπτώσεις οι Μ.Κ.Ο. λειτουργούν σε περισσότερα από ένα πεδία δραστηριότητας.

Η κοινωνία των πολιτών

Οροθετείται γενικά ανάμεσα στο κράτος, τον κερδοσκοπικό τομέα και την οικογένεια ως πεδίο που αναπτύσσονται κοινωνικές σχέσεις μεταξύ προσώπων ή ενώσεων προσώπων. Σύμφωνα με το πεντατομεακό σύστημα συμπεριλαμβάνει γενικά τον άτυπο-ανεπίσημο και τον Τρίτο Τομέα με ιδιαίτερη έμφαση στις εθελοντικές οργανώσεις. Ποιες είναι οι προϋποθέσεις για την ύπαρξη ή

τη δημιουργία της; Ορισμένες πτυχές που δίδουν έμφαση, μεταξύ άλλων, οι σύγχρονοι στοχαστές είναι οι ακόλουθες:

- Όταν υφίσταται η αίσθηση αμοιβαίας υποχρέωσης των πολιτών που ενώνονται σε μεγαλύτερες ομάδες με σκοπούς πέρα από το ατομικό συμφέρον (Eberly, 2000).
- Όταν δίδεται ισότιμη έμφαση τόσο στα δικαιώματα όσο και στις υποχρεώσεις των πολιτών απέναντι στην κοινωνία (Elshtain, 2000)
- Όταν εμπεριέχει την έννοια της δικαιοσύνης (Shils, 1997, Alexander, 2006) με σεβαστούς κανόνες και ηθικά χαρακτηριστικά (Entzioni, 2000, He, 2002, Barber, 2007)
- Όταν υπάρχουν ισότιμοι διάυλοι επικοινωνίας στη δημόσια σφαίρα (Edwards, 2004).
- Όταν σε μία κοινωνία δεν είναι σαφές «ποιος είναι το αφεντικό». Δηλαδή όταν δεν υπάρχει ανισοκατανομή στις δυνάμεις της αγοράς, του κράτους και της κοινωνίας (Gellner, 1994)⁴.

⁴ Η ισορροπία επιτυγχάνεται και με τον υπολογισμό του κράτους στην εξίσωση: «Είναι μία κοινωνία στην οποία το πολίτευμα και η οικονομία είναι διαχωρισμένα. Το πολίτευμα συμβάλλει στην επίτευξη των στόχων, αλλά μπορεί και πράγματι ελέγχει τις υπερβολές του ατομικού συμφέροντος. Το κράτος με τη σειρά του ελέγχεται από θεσμούς που έχουν μία οικονομική βάση» (Gellner, 1994: 282).

Κοινωνικές Διακρίσεις και Κοινωνικός Αποκλεισμός

1.1 Η Διαφορετικότητα

Όλοι εμείς οι άνθρωποι υπαγόμαστε σε δύο διαδικασίες εξέλιξης: Της γενετικής και της πολιτισμικής. Αυτές οι δύο διαδικασίες συντελούνται παράλληλα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μας, πάντοτε σε αλληλεπίδραση με τις συνθήκες του περιβάλλοντος (Segall, et al, 1996).

Στην Αφρική, το μαύρο χρώμα του δέρματος των κατοίκων είναι αποτέλεσμα προσαρμογής του ανθρώπινου οργανισμού στο φυσικό περιβάλλον. Αυτό το χαρακτηριστικό παρότι είναι κοινό, δεν σημαίνει ότι οδηγεί και στην ομοιότητα μεταξύ των όλων των ανθρώπων της Αφρικής. Γιατί για κάθε άνθρωπο ξεχωριστά, η διαδικασία της **γενετικής προσαρμογής** είναι αποτέλεσμα απείρων διακλαδώσεων στη γενεαλογική αλυσίδα, με αποτέλεσμα τα φυσικά χαρακτηριστικά των μαύρων κατοίκων της Αφρικής να διαφέρουν γεωγραφικά. Οι λαοί που βρίσκονται εγγύτερα της Μεσογείου έχουν γενικά πιο ανοιχτό μαύρο χρώμα σε σχέση με τους λαούς που διαβιούν στη νοητή γραμμή του Ισημερινού. Αν εξετάσουμε και άλλα φυσιολογικά χαρακτηριστικά θα δούμε ότι υπάρχουν και μεγάλες διαφορές που εντοπίζονται από φυλή σε φυλή. Στις άκρες αυτής της αλυσίδας ακόμα και μέσα στην ίδια οικογένεια, ανάμεσα σε αδέρφια, κάθε άνθρωπος διαφέρει στα φυσικά του χαρακτηριστικά σε σχέση με κάποιον άλλον. Με την ανάλυση του D.N.A., με τα δαχτυλικά αποτυπώματα, ακόμα και με τις διαφορές της ίριδας των ματιών, είμαστε βέβαιοι ότι κάθε άνθρωπος διαθέτει μία, μοναδική και ανεπανάληπτη βιολογική ταυτότητα.

Στην Ευρώπη, οι περισσότεροι άνθρωποι γίνονται χριστιανοί και όχι βουδιστές. Αυτό είναι ένα κοινό χαρακτηριστικό **πολιτισμικής προσαρμογής** των κατοίκων της Ευρώπης. Αλλά και σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές της Ευρώπης διακρίνουμε ότι κυριαρχούν ιδιαίτερα δόγματα του χριστιανισμού (καθολικοί, προτεστάντες, ορθόδοξοι κ.α.). Ακόμα και αν συγκρίνουμε δύο χριστιανούς ορθόδοξους που έχουν μεγαλώσει στον ίδιο τόπο, στην ίδια οικογένεια και με τις ίδιες αρχές από τους γονείς τους, διαπιστώνουμε διαφορές ως προς το τι πιστεύουν και με ποιον τρόπο εκδηλώνουν τη θρησκευτικότητά τους. Ο ένας αδελφός μπορεί να εμπνέεται περισσότερο από την παραβολή του «Καλού Σαμαρείτη», ενώ ο μικρότερος ίσως από τον «Άσωτο Υιό»(!). Φανταστείτε τώρα, αν συνυπολογίσουμε τις ιδιαίτερες προτιμήσεις των δύο αδελφών για τον αθλητισμό, τη μουσική, τη διασκέδαση κ.λπ. Είναι αδύνατον να αναπτύξουν την ίδια ακριβώς προσωπικότητα. Ακόμα και ένα βιβλίο που διάβασε μόνον ο ένας από τους δύο, είναι ικανό να κάνει τη διαφορά...

Σ' αυτά τα δύο παραδείγματα, οι παράγοντες που διαμορφώνουν τόσο τη φυσική όσο και την πολιτισμική προσαρμογή μας στο περιβάλλον, είναι απείρως πολυδιάστατοι. Εξαρτώνται από τη γενετική και πολιτισμική μεταβίβαση από γενιά σε γενιά και συνδιαμορφώνονται εκούσια ή ακούσια καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μας. Οι άπειροι παράγοντες που επηρεάζουν σε διαφορετικό βαθμό καθέναν από εμάς ξεχωριστά συνιστούν και τη μοναδικότητά μας. Είναι αδύνατον να υπάρξει ένας δεύτερος πανομοιότυπος άνθρωπος σ' ολόκληρο τον κόσμο. Τόσο από βιολογικής-γενετικής άποψης, όσο και ψυχοπνευματικής συγκρότησης και συμπεριφοράς.

Όλοι οι άνθρωποι χαρακτηρίζονται από τη μοναδικότητα και τη διαφορετικότητα της ύπαρξής τους. Διαθέτουν μία και μοναδική παρουσία

διαφορετική από τους άλλους. Αυτή η διαφορετικότητα συνεπάγεται διαφορετικές δυνατότητες, ικανότητες και δεξιότητες... αλλά και διαφορετικές ανάγκες.

1.2 Οι Φυσιολογικές Διακρίσεις

«Αν εγώ έχω ύψος 1,90 cm και εσύ 1,75 cm. Ποιος είναι πιο ψηλός;» «Μα φυσικά εγώ»... Αυτονόητη απάντηση. Αν τώρα ρωτήσω «ποιος από τους δυο μας είναι ανώτερος ως άνθρωπος»; Μην ξεχνάμε ότι μας χωρίζουν 15 ολόκληρα εκατοστά! Θα απαντήσετε με το δίκιο σας ότι «αυτή είναι μία πολύ κουτή ερώτηση». Αν είναι δυνατόν να διακρίνουμε τους ανθρώπους λόγω ύψους!

Έχουμε επομένως να κάνουμε με φυσικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι μία διαφορά που γίνεται αντιληπτή απ' όλους μας. Τα διαφορετικά φυσικά χαρακτηριστικά που έχουμε, μας επιτρέπουν να κάνουμε κάποιες πράξεις και ενέργειες πιο εύκολα ή πιο αποτελεσματικά από κάποιον άλλον ή το αντίθετο. Ο ψηλός μπορεί να κατεβάσει πιο εύκολα ένα πιάτο από ένα ράφι που βρίσκεται ψηλά. Ο πιο κοντός θα μπορούσε ίσως με μεγαλύτερη προσπάθεια (πιθανόν και με τη βοήθεια από ένα σκαμπό).

Κατά συνέπεια, είναι λογικό όταν θελήσουμε να κατεβάσουμε αυτό το πιάτο για το τραπέζι μας, να απευθυνθούμε στον ψηλό φίλο της παρέας. Η επιλογή του προσώπου εξαρτάται από ένα φυσικό γνώρισμα, από μία φυσική διαφορά, που στη συγκεκριμένη περίπτωση λειτουργεί ως φυσικό συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τον πιο κοντό φίλο μας.

Αν τυχαίνει ο πιο κοντός φίλος μας να έχει την ιδιότητα του ιατρού και εμείς έχουμε ένα χρόνιο πρόβλημα πονοκεφάλου, είναι λογικό να ρωτήσουμε τον ιατρό και όχι τον ψηλό φίλο μας που δεν είναι ιατρός.

Κάνουμε μήπως κάποια διάκριση σ' αυτές τις δύο ενέργειες; Μα, φυσικά... Διακρίνουμε τους φίλους μας από κάποια αντικειμενικώς διακριτά χαρακτηριστικά ή ιδιότητες που είναι είτε φυσικά (ύψος) είτε είναι επίκτητα (η ιδιότητα του ιατρού). Δεν θα ήταν παράλογο τώρα να πιστεύουμε ότι με αυτές τις επιλογές που κάνουμε θα προσβάλλουμε τον φίλο που δεν επιλέξαμε σε κάθε περίπτωση; Δεν θα ήταν παράλογο και από την πλευρά των φίλων μας να υποθέσουν ότι εμείς θεωρούμε κάποιον ανώτερο γενικά ή πιο άξιο βάσει της επιλογής μας;

Κάθε άνθρωπος έχει ορισμένα φυσικά ή επίκτητα χαρακτηριστικά και ιδιότητες που τον διαφοροποιούν από τους άλλους. Είναι μία λογική διάκριση να μην επιλέξουμε έναν εργαζόμενο στον τομέα της καθαριότητας για να μας ιατρέψει από τους πονοκεφάλους, ούτε ένα παιδί για μία πολύ κοπιαστική εργασία, αλλά ούτε και ένα άτομο με κινητικά προβλήματα στη θέση του διανομέα επιστολών.

Υπάρχουν επομένως μία σειρά από φυσιο-λογικοί περιορισμοί ή και αποκλεισμοί στην εκτέλεση διαφόρων πράξεων και ενεργειών που πηγάζουν από αντικειμενικά διακριτές διαφορές μεταξύ προσώπων. Είναι μία αναπόφευκτη συνέπεια της διαφορετικότητας των ανθρώπων.

Κοινωνική διαφοροποίηση και κοινωνικές διακρίσεις

«Ποιος θεωρείται γενικά πιο χρήσιμος στην κοινωνία, ένας ιατρός ή ένας εργαζόμενος στην καθαριότητα των δρόμων»; Η κοινωνία μας φαίνεται να αξιολογεί πιο θετικά τον ιατρό. Αυτή η αναγνώριση μεταφράζεται σε υψηλότερες οικονομικές αποδοχές και μεγαλύτερη εκτίμηση που απολαμβάνει από το κοινωνικό σύνολο λόγω

της επαγγελματικής ιδιότητάς του. Έτσι ο ιατρός είναι γενικά πιο αποδεκτός σε μία κοινότητα, η άποψή του έχει συχνά μεγαλύτερη βαρύτητα ακόμα και για αρκετά ζητήματα εκτός του πεδίου της ιατρικής, είναι γενικά πιο εύκολα αποδεκτός σε κοσμικές εκδηλώσεις και συναναστροφές. Δεν συμβαίνει συνήθως το ίδιο με έναν εργαζόμενο στον τομέα της καθαριότητας, ακόμα και αν τυχαίνει ο τελευταίος να έχει μεγαλύτερη γενική μόρφωση και αντίληψη και να είναι πιο ευχάριστος στις συναναστροφές. Αλλά και ο ιατρός συχνά όταν αναφέρει την ιδιότητά του νιώθει υπερηφάνεια, ενώ ο εργαζόμενος στην καθαριότητα αισθάνεται άβολα ορισμένες φορές..

Αν ρωτήσουμε τον κοινωνικό περίγυρο «για ποιο λόγο» προτιμούν περισσότερο τον ιατρό, μία συχνή, λογικοφανής απάντηση είναι: «...μα ο ιατρός μπορεί να θεραπεύει ανθρώπους, λογικό δεν είναι να τον εκτιμούμε περισσότερο;» Αλλά και μία εύστοχη απάντηση θα μπορούσε να είναι « ..και ο καθαριστής δρόμων ενεργεί προληπτικά για την υγεία των ανθρώπων, έτσι ώστε να μην χρειαζόμαστε τόσο συχνά τον ιατρό». Αν και μάλλον όλοι θα συμφωνούσαν μ' αυτή την άποψη, δεν θα πάψουν να θεωρούν τον ιατρό ως πιο σημαντικό πρόσωπο....

Αυτή η **κοινωνικού τύπου διάκριση** παράγεται από τις **συλλογικές παραστάσεις**⁵ που έχουμε για το ρόλο του ιατρού σε μία κοινωνία. Εξαρτάται, δηλαδή, από τις αντιλήψεις που μοιράζονται τα περισσότερα μέλη σε μία κοινωνία, αναφορικά με την ιδιότητα του ιατρού.

Αντιλαμβανόμαστε, ότι ορισμένα αντικειμενικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες των ανθρώπων κατατάσσονται, ασυνείδητα πολλές φορές, σε μία αξιολογική κλίμακα. Ποιον θεωρούμε «ανώτερο ή κατώτερο», ποιον θεωρούμε πιο σημαντικό ή πιο ασήμαντο, είναι αποτέλεσμα των συλλογικών παραστάσεων που έχει κάθε κοινωνία. Είναι αποτέλεσμα συνειδητής ή ασυνείδητης μάθησης, που αφομοιώνεται μέσα από τις διαδικασίες της **κοινωνικοποίησης** και του **επιπολιτισμού**.

Στο προηγούμενο παράδειγμα, αντιλαμβανόμαστε ότι η σύγκριση λαμβάνει κοινωνικά χαρακτηριστικά. Δηλαδή παρεμβαίνουν «κοινωνικές αντιλήψεις», κάποια εξωατομικώς προσδιορισμένα κριτήρια αξιολόγησης και προτίμησης. Προχωρούμε σε μία **κοινωνικής φύσης διάκριση** που βασίζεται σε χαρακτηριστικά τα οποία έχουμε ως κοινωνία αποδώσει σ' έναν ιατρό, σε σχέση με έναν υπάλληλο καθαριότητας.

Τα αξιολογικά μας κριτήρια υφίστανται σχεδόν σε κάθε έκφραση της κοινωνικότητάς μας. Επηρεάζουν γενικότερα ολόκληρο το φάσμα της προσωπικότητας, από τον τρόπο σκέψης μας, τη συμπεριφορά μας, ακόμα και την αισθητική μας. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα μετά τον Β' Π.Π. μία ελληνίδα θα έπρεπε να διαθέτει κάποια «περιττά κιλά» για να έχει επιτυχίες στο ανδρικό φύλλο. Σήμερα το πρότυπο της «όμορφης γυναίκας» είναι εντελώς διαφορετικό. Η «μόδα» είναι το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αισθητικής που «επιβάλλεται» σε μία κοινωνία. Ένα ρούχο ή ένας τρόπος χτενίσματος που θεωρούμε καλόγουστο και τυγχάνει αποδοχής από την κοινωνία, μετά από πέντε χρόνια μπορεί να φανεί σ' εμάς τους ίδιους ως κακόγουστο.

Το τι είναι «αποδεκτό και τι είναι μη αποδεκτό», τι είναι «ωραίο και τι όχι», τι θεωρούμε «ηθικό και τι ανήθικο», αλλά και τι είναι «φυσιολογικό» ή «αφύσικο»

⁵ «Παράσταση» είναι μία θεμελιώδης ανθρώπινη ψυχική δραστηριότητα, με την οποία ανακαλούνται και αναπαρίστανται σχήματα αντίληψης, γνώσεων, σκέψεων, πράξεων και εικόνων που έχουν δημιουργηθεί από προγενέστερες εμπειρίες ή από προηγούμενα ερεθίσματα και επιδράσεις του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος, στα μέλη μίας κοινωνίας (Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου, 1992: 308)

πολλές φορές, ακόμα και η «επιτυχία ή αποτυχία» ενός ανθρώπου σε οποιαδήποτε έκφραση της προσωπικής και της κοινωνικής του ζωής, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα κυρίαρχα πρότυπα και τις κυρίαρχες αξίες⁶ που επικρατούν σε μία κοινωνία. Οι αξίες αυτές συνθέτουν και την αιτία για τη δημιουργία κοινωνικού τύπου διακρίσεων, δηλαδή θετικών ή αρνητικών εντυπώσεων, αντιλήψεων και στάσεων που κατατάσσουν τα υποκείμενα της διάκρισης σε αξιολογικές κλίμακες.

Κοινωνικά κριτήρια αξιολόγησης υπήρχαν σ' όλες τις κοινωνίες και σ' όλες τις εποχές⁷. Συμπεραίνουμε επομένως ότι αποτελούν ένα εγγενές χαρακτηριστικό των ανθρώπινων κοινωνιών. Ανάλογα με τα πρότυπα και τις αξίες κάθε πολιτισμού, οι άνθρωποι αξιολογούνταν, ιεραρχούνταν κοινωνικά και είχαν διαφορετική αντιμετώπιση από τους άλλους.

Ο «κανονικός», ο «φυσιολογικός», και ο «μέσος» άνθρωπος.

Ερώτηση: «Αυτός ο φίλος σου, ο Κώστας, τι άνθρωπος είναι»;

Απάντηση: Τι να σου πω... Ένας «κανονικός» άνθρωπος, ένας «φυσιολογικός» άνθρωπος.

Νομίζω πως όλοι μας έχουμε δώσει κάποια στιγμή μία παρόμοια απάντηση. Ενώ φαίνεται κατ' αρχάς ότι είναι πολύ αόριστη, συχνά ο άνθρωπος που μας ρωτά δεν ζητά περισσότερες διευκρινήσεις. Είναι σαν να γνωρίζουμε όλοι μας περιγραφικά, για ποιον άνθρωπο μιλάμε. Μεταβιβάζουμε, στην ουσία, έναν ολόκληρο «κατάλογο» από πληροφορίες στον συνομιλητή μας μ' έναν και μοναδικό χαρακτηρισμό.

Αν αισθανόμασταν ότι έπρεπε να δώσουμε κάποια ιδιαίτερη πληροφόρηση, όπως ότι «ο Κώστας είναι ψηλός, έχει ύψος δύο μέτρα», αυτή είναι μία πληροφορία που τον εξαιρεί από τον κανόνα του «συνηθισμένου» ανθρώπου. Αν ο Κώστας είναι τυφλός ή αν ο Κώστας είναι αρκετά πλούσιος, πολύ πιθανά θα δίναμε και αυτές τις πληροφορίες στον φίλο μας. Αν βέβαια ο Κώστας ήταν όλα τα παραπάνω μαζί, σίγουρα δεν θα τον περιγράφαμε ως «έναν κανονικό» ή έναν συνηθισμένο άνθρωπο. Στην πραγματικότητα, οι παραπάνω πιθανές πληροφορίες δίδονται επειδή αποτελούν εξαίρεση από τον «κανόνα». Αποκλίνουν από την έννοια του «κανονικού», του «φυσιολογικού», του «μέσου», του «συνηθισμένου» ανθρώπου. Η έννοια αυτή δεν περιορίζεται μόνο στα χαρακτηριστικά ενός ανθρώπου, συμπεριλαμβάνει και ολόκληρο το φάσμα της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς του.

. Ο μέσος, ο κανονικός, ο συνηθισμένος άνθρωπος χαρακτηρίζεται και από ολόκληρο το φάσμα των αντιλήψεων, συμπεριφορών που θεωρούνται συνηθισμένες, αναμενόμενες και αποδεκτές από την πλειονότητα των πολιτών.

Ο μέσος πολίτης δεν υπάγεται στις εξαιρέσεις, αλλά στον κανόνα. Ο «μέσος έλληνας» για παράδειγμα, ένας «κανονικός» άνθρωπος, δεν είναι μουσουλμάνος, δεν είναι ομοφυλόφιλος, δεν είναι τσιγγάνος, δεν είναι άτομο με αναπηρία, αλλά δεν είναι

⁶ Δηλαδή το ποιες αντιλήψεις μοιράζονται οι περισσότεροι πολίτες μίας κοινωνίας. Τι θεωρούν ωραίο και τι όχι, τι θεωρούν γενικά σωστό και τι λάθος κ.ο.κ.

⁷ Αυτό συνέβαινε και στις λεγόμενες «φυλετικές κοινωνίες», αυτές που θεωρούνται ως «πρωτόγονες». Ακόμα και σ' αυτές που εντοπίζεται οικονομικός εξισωτισμός, δηλαδή δεν υπήρχε άνιση διανομή του πλούτου, ορισμένα μέλη τους επιβραβεύονταν με τη μορφή εξουσιών, κοινωνικής αναγνώρισης και θαυμασμού για ορισμένα χαρακτηριστικά τους, ανάλογα με τις κυρίαρχες αξίες των κοινωνιών (βλ. Balandier, 1990, Clastres, 1992, 1999)

και πολύ πλούσιος, δεν είναι υπερβολικά όμορφος, δεν είναι καθηγητής πανεπιστημίου. Ο μέσος Έλληνας θεωρείται ότι είναι υγιής, δεν πετάει πέτρες σε πορείες, δεν πηγαίνει κάθε Κυριακή στην εκκλησία, ψηφίζει ένα από τα δύο μεγάλα κόμματα, αλλά και πολλά άλλα χαρακτηριστικά που δεν μας προκαλούν ιδιαίτερη εντύπωση, είτε θετική είτε αρνητική. Θεωρείται ότι έχει μία συνηθισμένη συμπεριφορά. Όσο ένας άνθρωπος αποκλίνει από το μέτρο του «κανονικού» τόσο είναι διαφορετικός, τόσο είναι «ασυνήθιστος».

Όταν συναντήσουμε έναν άνθρωπο για πρώτη φορά, αυτομάτως τίθεται σε λειτουργία ένας «μηχανισμός αξιολόγησης». Περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά, ελέγχουμε την εμφάνιση, το ντύσιμο, τον τρόπο επικοινωνίας του, τις πληροφορίες που μας αποκαλύπτει για τον εαυτό του, όπως και άλλα χαρακτηριστικά που μπορούμε να συλλέξουμε από την πρώτη επαφή μαζί του. Προχωρούμε σε μία γρήγορη αποτίμηση όλων αυτών των στοιχείων και προσαρμόζουμε ανάλογα τη στάση και την συμπεριφορά μας. Η πρωταρχική αξιολόγησή μας περιστρέφεται ανάμεσα στους εξής τρεις άξονες:

- Η θετική απόκλιση αφορά σ' όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που πλησιάζουν τα κυρίαρχα πρότυπα και προσεγγίζουν τις κυρίαρχες αξίες που έχουμε στο μυαλό μας.
- Οι αρνητικές αποκλίσεις, δηλαδή όσα χαρακτηριστικά θεωρούνται μη αποδεκτά σε μία κοινωνία και πλησιάζουν σε αρνητικά παραδείγματα που έχουμε στο μυαλό μας.
- Μη κατατάξιμα στοιχεία: Όταν συναντήσουμε έναν «ασυνήθιστο» άνθρωπο, ο οποίος δεν υπάγεται ούτε κατατάσσεται στα συστήματα αξιών που διαθέτουμε. Όπως για παράδειγμα, έναν άνθρωπο που προέρχεται από μία εξωτική χώρα και είναι ντυμένος με παραδοσιακή στολή. Αισθανόμαστε ότι είναι περίεργος, αλλά δεν μπορούμε να τον αξιολογήσουμε αρνητικά.

Όσο περισσότερα «θετικά» χαρακτηριστικά θεωρούμε ότι έχει ένας άνθρωπος τόσο πιθανό είναι να γίνει αποδεκτός από εμάς και τον κοινωνικό περίγυρο, όσο περισσότερα «αρνητικά» τόσο πιο πιθανό είναι να τον «αποφεύγουμε». Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι πάντοτε πρέπει να αναρωτιόμαστε «ποιοι είμαστε εμείς» που κάνουμε αυτή την αξιολόγηση. Αλλά ακόμα και αν είμαστε εμείς «ασυνήθιστοι» άνθρωποι, μπορούμε να αντιληφθούμε αν ένας άλλος άνθρωπος υπάγεται στον κανόνα ή στις εξαιρέσεις. Αν εμείς είμαστε αποφυλακισμένοι, για παράδειγμα, είναι βέβαιο ότι θα βλέπουμε διαφορετικά τους άλλους αποφυλακισμένους. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν αντιλαμβανόμαστε τι σημαίνει να είσαι αποφυλακισμένος για την υπόλοιπη κοινωνία.

Η έννοια του «μέσου», του «κανονικού» ανθρώπου, αποτελεί μία «κοινωνική κατασκευή». Δηλαδή έχει να κάνει με τις συλλογικές παραστάσεις που έχουμε για τον μέσο, τον κανονικό, τον συνηθισμένο άνθρωπο, και όχι για το ποιος είναι πραγματικά ο μέσος άνθρωπος, δηλαδή ο άνθρωπος που συναντάμε περισσότερο συχνά⁸ στην καθημερινότητά μας.

⁸ Για παράδειγμα, αν καλούμασταν να περιγράψουμε τον μέσο πολίτη στις Η.Π.Α, θα τον φανταζόμασταν λευκό, με κάποια οικονομική άνεση, αγγλοσαξωνικής καταγωγής, σχετικά συντηρητικό. Κι όμως αυτός ο άνθρωπος ανήκει στις πιο μικρές «μειονότητες» των Η.Π.Α. Ωστόσο, στις συλλογικές παραστάσεις, τόσο στις δικές μας όσο και των αμερικανικών πολιτών, είναι ο «μέσος

Ο κοινωνικός στιγματισμός

Στην προηγούμενη άσκηση, ως πάρουμε ένα παράδειγμα προσώπου για το οποίο οι συλλογικές παραστάσεις που έχουμε αξιολογούνται με τρία πλην (---). Ας υποθέσουμε ότι αυτό συμβαίνει για έναν χρήστη Ηρωίνης. Ακόμα και αν εμείς προσωπικά προχωρούμε σε διαφορετική αξιολόγηση (π.χ. θεωρούμε ότι είναι απλά άρρωστος, ότι η κοινωνία συνολικά ευθύνεται για το πρόβλημά του κ.α.) πολύ δύσκολα θα τον καλέσουμε να πει έναν καφέ μαζί μας σε μία καφετέρια. Έτσι και το αποφασίσουμε τελικά, διαισθανόμαστε μία αδιόρατη πίεση από το περιβάλλον της καφετέριας για να φύγουμε. Αυτό είναι ένα απλό παράδειγμα για να κατανοήσουμε ότι τα άτομα που αξιολογούνται ιδιαίτερα αρνητικά από την κοινωνία, οδηγούν και εμάς στο να τους αποκλείουμε από την κοινωνική ζωή μας, ακόμα και αν δεν συμφωνούμε με τις κυρίαρχες αντιλήψεις της κοινωνίας. Αντιλαμβανόμαστε ότι το άτομο αυτό ότι είναι φορέας ενός **κοινωνικού στίγματος**⁹, που έχει ως βάση ένα αντικειμενικά αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό (χρήση ηρωίνης) που θεωρείται ιδιαίτερα αρνητικό από την κοινωνία. Ακόμα και αν τη δεδομένη στιγμή που θα πάμε για καφέ δεν βιώνει στερητικό σύνδρομο και μπορεί να επικοινωνήσει απόλυτα με το περιβάλλον, πολύ δύσκολα θα του το προτείνουμε.

Διαπιστώνουμε επομένως ότι για ορισμένες κατηγορίες χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων που θεωρούνται ιδιαίτερα αρνητικές από την κοινωνία, οι φορείς αποκλείονται από τις περισσότερες διαστάσεις της κοινωνικής ζωής, ακόμα και αν το χαρακτηριστικό της «μειονεξίας» τους δεν επηρεάζει τη συμμετοχή τους (βλ. Ainley et al, 1986, Jones, et al, 1984). Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με έναν φορέα του Η.Ι.Υ., αποκλείεται κατά κανόνα από το εργασιακό του περιβάλλον ενώ όλοι μας γνωρίζουμε ότι το Αids δεν μεταδίδεται από την καθημερινή επαφή μεταξύ των ανθρώπων. Ωστόσο, ένας εργοδότης αν είχε αυτή την πληροφορία, πολύ δύσκολα θα προσλάμβανε έναν άνθρωπο με αυτό το χαρακτηριστικό.

Κοινωνικός στιγματισμός είναι η επιβολή στα άτομα της ταυτότητας του «ελαττωματικού», που καθορίζει όχι μόνο τη στάση του κοινωνικού συνόλου απέναντί τους, αλλά και της ίδιας της εικόνας που έχουν τα άτομα για τον εαυτό τους (Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου, 1992: 350). Βασικό χαρακτηριστικό των στιγματισμένων ανθρώπων είναι ότι ο κοινωνικός περίγυρος τους καταλογίζει με ευκολία και πρόσθετα αρνητικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες, πέραν του γνωρίσματος για το οποίο στιγματίστηκαν. Το άτομο αυτό θεωρείται συχνά ως φορέας μίας ευρύτερης «ηθικής μόλυνσης». Έτσι σε μία κοινότητα ο εξαρτημένος από την Ηρωίνη είναι ο «ωπ' αριθμόν ένα ύποπτος» σε υποψία κλοπής, σε περιπτώσεις βίας, αλλά και στη διάπραξη και άλλων εγκλημάτων. Υπάγεται στην κατηγορία «συνήθης ύποπτος». Όσο πιο απλοϊκή είναι η κοινότητα στην οποία ζει, τόσο μπορεί και να κατηγορηθεί ακόμα και για φαινόμενα στα οποία δεν υφίσταται ουδεμία λογική συσχέτιση (να θεωρήσουν ότι ο «θεός τους τιμωρεί» και γι' αυτό το λόγο, για παράδειγμα, υπάρχει παρατεταμένη περίοδος λειψυδρίας)..

Όπως αντιλαμβανόμαστε, η εικόνα του μέσου, του συνηθισμένου ανθρώπου, αποτελεί έναν γενικό άξονα της κοινωνικής αξιολόγησης. Τα χαρακτηριστικά που του αποδίδουμε είναι επιλεγμένα μέσα από ένα «πολιτισμικό πρίσμα ανάλυσης». Μέσα από αυτό το πρίσμα κρίνουμε και αξιολογούμε όχι μόνο φυσικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες, αλλά και συμπεριφορές. Η επίδραση του πολιτισμού είναι τόσο έντονη που

πολίτης». Είναι η εικόνα του «αμερικανού πολίτη» που προβάλλεται στις περισσότερες αμερικάνικες ταινίες και διαφημίσεις.

⁹ Τα παλαιότερα χρόνια οι κατάδικοι στιγματιζόνταν στα χέρια ή στο μέτωπο με πυρακτωμένα σίδερα.

μπορεί να αξιολογήσουμε αρνητικά κάποιον άνθρωπο που δεν επιδεικνύει την «ορθή» την αναμενόμενη, συμπεριφορά¹⁰. Τα συστήματα αξιών του πολιτισμού σε κάθε δεδομένη κοινωνία και εποχή είναι το γενικό κριτήριο αποδοχής ενός ανθρώπου από τους συνάνθρωπούς του. Εφόσον αποκλίνει σημαντικά κάποιος από αυτό το ευρύ φάσμα αναμενόμενων και «λογικών» συμπεριφορών, τότε ο κοινωνικός περίγυρος τείνει να τον απομακρύνει και σε αρκετές περιπτώσεις να τον περιθωριοποιεί και να τον στιγματίζει.

Η οικονομική ανισότητα ως παράγοντας κοινωνικής περιθωριοποίησης.

«Ένας φτωχός άνθρωπος, ακόμα και αν δεν έχει κάποιο άλλο «αρνητικό» κοινωνικό γνώρισμα, η κοινωνία των απομονώνει ή όχι»;

Οι περισσότεροι από εμάς θα απαντούσαν ανεπιφύλακτα «ναι». Ωστόσο ένα άτομο δεν αποκλείεται από τους άλλους επειδή έχει χαμηλά εισοδήματα. Αλλά γιατί τα εισοδήματα που έχει δεν του επιτρέπουν να συμμετέχει στον «τρόπο ζωής» των πολλών. Για παράδειγμα, αν κάποιος διαθέτει ένα πολύ χαμηλό εισόδημα το οποίο είναι αρκετό μόνο για να καλύψει τις βασικές του ανάγκες (φαγητό, στέγαση, ρουχισμός), δεν του περισσεύουν χρήματα για να συμμετέχει σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών εκδηλώσεων. Θα υπολογίσει ότι μία επίσκεψη σε ένα φιλικό περιβάλλον προϋποθέτει κάποιο δώρο και ότι θα πρέπει να δαπανήσει κάποια χρήματα τα οποία δεν διαθέτει. Για τον ίδιο λόγο περιορίζει ή αρνείται βραδινές εξόδους και κοινωνικές εκδηλώσεις που έχουν κάποιο κόστος. Επιπλέον, θα πρέπει να διαθέτει μία «αξιοπρεπή» ενδυμασία η οποία δεν θα γίνει στόχος ειρωνικών σχολίων. Διαπιστώνουμε ότι ακόμα και οι απλές, οι συνηθισμένες κοινωνικές δραστηριότητες προϋποθέτουν κάποια χρήματα και ότι τις περισσότερες φορές το ίδιο το άτομο αυτοαποκλείεται από την κοινωνική «ζωή των πολλών», καθώς αισθάνεται μειονεκτικά (βλ. και Λεχουρίτης, 2002), γιατί δεν μπορεί να ανταποκριθεί στον τρόπο ζωής που χαρακτηρίζεται «ως συνηθισμένος» από τους άλλους. Ο άνθρωπος αυτός υπολείπεται από την εικόνα του μέσου, του συνηθισμένου πολίτη που έχουμε στο μυαλό μας.

Οι περισσότεροι θα θεωρήσουμε ότι ο αποκλεισμός αυτού του ανθρώπου από την κοινωνία είναι καθαρά οικονομικός, αλλά στην ουσία είναι πολιτισμικός. Γιατί αν οι περισσότεροι άνθρωποι είχαν ανάλογα χαμηλές οικονομικές δυνατότητες, τότε η εικόνα του «μέσου πολίτη» θα ήταν διαφορετική¹¹. Όπως και το αν είσαι πλούσιος ή φτωχός, δεν έχει να κάνει μόνον με το πόσα χρήματα έχεις εσύ, αλλά και πόσα έχουν οι άλλοι γύρω σου.

Η άνιση διανομή του πλούτου στις σύγχρονες κοινωνίες διαμορφώνει τις οικονομικές ανισότητες σε μία κοινωνία και κατά συνέπεια την ανισότητα συμμετοχής στον «τρόπο ζωής των πολλών». Διαμορφώνει τη λεγόμενη «κοινωνία των δύο τρίτων». Δηλαδή την κοινωνία στην οποία ο ένας στους τρεις ανθρώπους δεν

¹⁰ Ένας Ιάπωνας μόλις την πρώτη στιγμή που μας γνωρίζει, μας δίνει κατευθείαν την επαγγελματική του κάρτα με τα στοιχεία, και τις ιδιότητές του. Για τον Γιαπωνέζικο πολιτισμό είναι πράξη ευγένειας, αλλά και πρακτικό ζήτημα για να γνωρίζεις ποιος είναι αυτός με τον οποίο μιλάς. Αν πράξει το ίδιο ένας Έλληνας, είναι πολύ πιθανό να τον θεωρήσουμε επιδειξιμανή, ή ότι έχει περιέργες σκοπιμότητες...

¹¹ Στην Αθήνα της δεκαετίας του 60', στις λαϊκές συνοικίες, ο μέσος, ο συνηθισμένος πολίτης που ήταν αποδεκτός ήταν αυτός που φορούσε φτωχικά, αλλά καθαρά ρούχα. Σήμερα ακόμα και στις λαϊκές συνοικίες, όποιος φοράει φτωχικά ρούχα αισθάνεται ντροπή.

έχει την οικονομική δυνατότητα να συμμετέχει στον τρόπο ζωής που θεωρείται ως συνηθισμένος.

Ιδιαίτερα στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, η κουλτούρα του καταναλωτισμού αποτελεί τη βάση ανάπτυξης μίας σειράς κοινωνικών αξιών και προτύπων. Διαμορφώνει σημαντικά την προσωπικότητά μας, αλλά και τους όρους της ευτυχίας μας. Το «έχειν» παρά το «είναι», χαρακτηρίζει τον «επιτυχημένο» και κατ' επέκταση τον «ευτυχισμένο» άνθρωπο.

Τα κοινωνικώς κατασκευασμένα «πρότυπα της ευτυχίας» συνδέονται περισσότερο με τη μάρκα του αυτοκινήτου που διαθέτουμε, το ντύσιμό μας και τα άλλα υλικά αγαθά που αποκτούμε. Αισθανόμαστε όλο και περισσότερο ότι «ολοκληρώνουμε» την ταυτότητα και την προσωπικότητά μας με την αγορά ενός αυτοκινήτου, παρά με την ανάγνωση ενός βιβλίου. Όπως επισημαίνει ο σημειολόγος Umberto Eco, “ η διαφήμιση δεν ώθησε απλά τον κόσμο να θέλει, αλλά του είπε και τι να θέλει και τι είναι καλό να θέλει» (Eco, 1997: 154)

Κατά συνέπεια, οι οικονομικές δυνατότητες που έχουμε, όχι μόνο μας επιτρέπουν να συμμετέχουμε στη ζωή των πολλών, αλλά και να «οικοδομήσουμε ένα μέρος της προσωπικότητάς μας». Μία προσωπικότητα που αισθανόμαστε ότι θα είναι περισσότερο αποδεκτή από τους άλλους. Σήμερα επομένως, οι οικονομικές δυνατότητες αποτελούν καθοριστική παράμετρο για την ενσωμάτωση μας στην κοινωνία. Αφενός μας επιτρέπουν να «χρηματοδοτήσουμε» την συμμετοχή μας στην κοινωνική ζωή, αφετέρου η καταναλωτική μας δραστηριότητα αποτελεί ένα βασικό κριτήριο αναγνώρισης και αποδοχής από τους άλλους.

Η διαδικασία αποκλεισμού ενός ανθρώπου από την κοινωνία

Όλοι μας επομένως χαρακτηριζόμαστε από μία σειρά φυσιο-λογικών χαρακτηριστικών και αντικειμενικών γνωρισμάτων και ιδιοτήτων που είναι αντιληπτά από τους άλλους ανθρώπους. Όσα απ' αυτά υπάγονται στους «γενικούς κανόνες αξιολόγησης» που επικρατούν σε μία κοινωνία, διαμορφώνουν γενικά και την εικόνα που έχουν οι άλλοι για εμάς. Το μέγεθος και η ένταση του αποκλεισμού μας από την κοινωνία καθορίζεται από τις εξής διαστάσεις:

Στο σύνολο των γνωρισμάτων που μας χαρακτηρίζουν και θεωρούνται αρνητικά από την κοινωνία. Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος που έχει δηλώσει ότι είναι ομοφυλόφιλος (κάτι που ακόμα θεωρείται αρνητικό χαρακτηριστικό στην ελληνική κοινωνία), αποκλείεται από αρκετούς ανθρώπους που δεν θα ήθελαν να έχουν έναν ομοφυλόφιλο στην παρέα τους ή στην εργασία τους. Αν αυτός ο άνθρωπος είναι και αποφυλακισμένος, τότε μιλάμε για δύο αρνητικά γνωρίσματα που τον χαρακτηρίζουν. Αν μπορούσαμε να τα αθροίσουμε, θα διαπιστώναμε ότι είναι ακόμα πιο δύσκολο να γίνει αποδεκτός από τους άλλους ανθρώπους.

Εξαρτάται από την ποιότητα και την ένταση της αξιολόγησης ενός γνωρίσματος από την κοινωνία. Όπως διαπιστώσαμε στην άσκηση, η κοινωνία δεν αξιολογεί θετικά ή αρνητικά με την ίδια ένταση όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματά μας. Το μέγεθος του αποκλεισμού εξαρτάται δηλαδή από το πόσο «κακό» θεωρεί η κοινωνία ένα γνώρισμα. Είναι, για παράδειγμα, περισσότερο πιθανό να κάνουμε παρέα ή να προσλάβουμε στη δουλειά μας έναν αποφυλακισμένο που κάποτε έκλεψε, παρά έναν αποφυλακισμένο για εμπόριο ναρκωτικών ουσιών.

Έχουμε να κάνουμε επομένως με δύο επίπεδα ανάλυσης:

A) Το επίπεδο του αντικειμενικού γνωρίσματος ως βάση: Τα φυσικά και τα επίκτητα χαρακτηριστικά και ιδιότητες ενός ανθρώπου (όπως φύλο, επίπεδα σωματικής και ψυχικής, υγείας, οικονομική κατάσταση, σεξουαλικές προτιμήσεις, συμπεριφορές κ.α.) που οδηγούν σε αποκλεισμό από ορισμένες προσωπικές ή κοινωνικές δραστηριότητες.

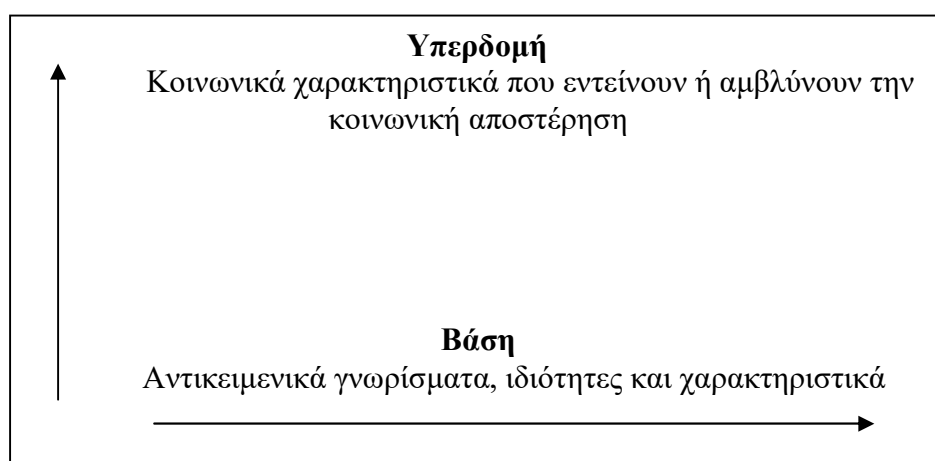
B) Το επίπεδο της υπερδομής. Δηλαδή το ποιες αντιλήψεις, πρότυπα και στάσεις που κυριαρχούν στην κοινωνία και αμβλύνουν ή μεγεθύνουν τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες για την κοινωνική συμμετοχή ενός ανθρώπου. Αυτό το επίπεδο αναφέρεται στην ουσία στο παραμορφωτικό, στο πολιτισμικό πρίσμα ανάλυσης που δημιουργείται στις συλλογικές συνειδήσεις και συντηρεί, αναπαράγει ή και εντείνει τον αποκλεισμό ατόμων και ομάδων από την κοινωνία (Ζάννης, 2002: 76).

Ο συνδυασμός αυτών των δύο επιπέδων καθορίζει και το βαθμό της κοινωνικής αποστέρησης ως μία κάθετη σχέση, που ξεκινά από τη βάση και φτάνει στην υπερδομή.

Παράδειγμα:

ΒΑΣΗ: Ένας άνεργος δεν διαθέτει αρκετά χρήματα για να συμμετάσχει ισότιμα στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Δηλαδή η έλλειψη χρημάτων τον αποκλείει από το να αγοράσει αγαθά και υπηρεσίες, που μπορεί να αγοράσει κάποιος ο οποίος διαθέτει εργασία. Αυτό σημαίνει ότι αποκλείεται από δραστηριότητες ακριβώς λόγω της έλλειψης χρημάτων.

ΥΠΕΡΔΟΜΗ: Ο άνεργος όμως συχνά χαρακτηρίζεται και ως «τεμπέλης», «άχρηστος», «αποτυχημένος» κ.α. Αυτές είναι κοινωνικές αντιλήψεις που «χτίζονται» από την κοινωνία, σύμφωνα πάντοτε με τα κυρίαρχα πρότυπα και αξίες. Είναι χαρακτηρισμοί που μεγεθύνουν την έκταση αποκλεισμού ενός άνεργου. Γιατί, για παράδειγμα, αν ένας εργοδότης διακρίνει ότι κάποιος έχει πολύ καιρό να δουλέψει, θα αναρωτηθεί «για ποιον λόγο»... Και είναι πιθανό να σκεφτεί τους παραπάνω «κοινωνικούς χαρακτηρισμούς» και να θεωρήσει ότι ο άνθρωπος αυτός δεν θα είναι καλός εργαζόμενος για να τον προσλάβει.

Ανάλογα με την ένταση και το είδος που βιώνει κάποιο άτομο είναι πιθανό να υπαχθεί και σε άλλες κατηγορίες αποκλεισμού. Διαμορφώνεται δηλαδή μία οριζόντια σχέση.

Παράδειγμα: Ένας μακροχρόνια άνεργος, ο οποίος δεν διαθέτει χρήματα για να ζήσει, είναι πιθανό να αναγκαστεί να κλέψει κάποια στιγμή. Αν τον συλλάβουν τότε «αποκτά» και άλλο ένα αρνητικό κοινωνικό γνώρισμα, πιο έντονα στιγματισμένο από αυτό του «άνεργου». Κατά συνέπεια, όταν αποφυλακιστεί, ένας εργοδότης πολύ πιο δύσκολα θα τον προσλάβει. Γιατί όχι μόνο θα σκεφτεί «μήπως δεν είναι ικανός ως εργαζόμενος», αλλά και θα διστάσει να προσλάβει «έναν κλέφτη». Ο άνθρωπος αυτός βγαίνει στο περιθώριο της κοινωνίας και είναι πλέον ακόμα πιο δύσκολο να αποκτήσει μία θέση εργασίας για να ενταχθεί στον κόσμο των «πολλών».

1.6 Η αναπαραγωγή των κοινωνικών διακρίσεων και των κοινωνικών ανισοτήτων.

Για να γίνει, επομένως, κάποιος αποδεκτός από την υπόλοιπη κοινωνία, θα πρέπει να πληροί ορισμένους όρους και κριτήρια:

- Να μη χαρακτηρίζεται από φυσικά γνωρίσματα, ιδιότητες και συμπεριφορές που αξιολογούνται αρνητικά από την κοινωνία.
- Αλλά και να έχει την οικονομική δυνατότητα να συμμετέχει στον τρόπο ζωής των περισσότερων ανθρώπων.

Οι κοινωνικές αξίες και τα κυρίαρχα πρότυπα σε μία κοινωνία, όπως και οι αρνητικές αντιλήψεις, συχνά μεταβάλλονται. Αλλά πρόκειται συνήθως για μία μακροχρόνια και πολυπαραγοντική διαδικασία. Γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις δεν πρόκειται για μία επιφανειακή εντύπωση που εκφράζει η κοινή γνώμη, αλλά για βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις που καλλιεργούνται για αρκετά χρόνια. Και οι αντιλήψεις αυτές συντηρούνται και από άλλα χαρακτηριστικά της δομής των σύγχρονων κοινωνιών.

Καθοριστικό ρόλο για τη διατήρηση ή τη μεταβολή των προτύπων και αξιών έχει ο τρόπος που μεταβιβάζονται οι γνώσεις και οι πληροφορίες σε μία κοινωνία. Πριν από τριάντα χρόνια στην Ελλάδα, οι αξίες, τα πρότυπα, οι αποδεκτές συμπεριφορές και γενικότερα όλες οι κυρίαρχες αντιλήψεις «διδάσκονταν» κυρίως από την οικογένεια, το σχολείο και την εκκλησία. Σήμερα σ' αυτούς τους θεσμούς κοινωνικοποίησης θα πρέπει να συνυπολογίσουμε και την τηλεόραση. Το τι είναι «σωστό» και τι λάθος, τι είναι «ανώτερο» ή «κατώτερο» διδάσκεται σήμερα με μεγαλύτερη «αποτελεσματικότητα» από τα Μ.Μ.Ε. παρά από το σχολείο.

Αλλά και το τι «διδασκόμαστε» δεν έχει να κάνει μόνο με τη μετάδοση της γνώσης και της πληροφορίας, αλλά και με το ποιος είναι αυτός που μας τη μεταβιβάζει. Εξαρτάται από το κύρος, την κοινωνική αναγνώριση, το πόσο πειστικά μεταβιβάζει τα μηνύματά του, αλλά και πόσο συχνά. Στις σύγχρονες κοινωνίες με τις άπειρες πληροφορίες και γνώσεις που παράγονται κάθε δευτερόλεπτο σ' ολόκληρο τον κόσμο, τα Μ.Μ.Ε. έχουν αναγκαστικά αναλάβει το ρόλο της επιλογής και της αξιολόγησής τους, ώστε να τις διαθέσουν μαζικά στο κοινό. Λαμβάνουμε γνώση, επομένως, για ένα πολύ μικρό μέρος των ειδήσεων και πληροφοριών για πράγματα που συμβαίνουν κάθε στιγμή σ' ολόκληρο τον κόσμο. Η επιλογή τους εξαρτάται από τι θέλουμε να ακούσουμε, δηλαδή το ποιες γνώσεις και πληροφορίες είναι

ενδιαφέρουσες για εμάς, αλλά και από τα ιδιαίτερα κριτήρια επιλογής αυτών που έχουν αναλάβει την ενημέρωσή μας¹².

Επιπλέον, η ταχύτητα της ενημέρωσης σήμερα είναι τόσο υψηλή, που συχνά δεν έχουμε τη δυνατότητα να σκεφτούμε και να αναλύσουμε τις πληροφορίες που μας παρέχονται, με αποτέλεσμα να τις δεχόμαστε σε μεγάλο βαθμό άκριτα. Έτσι, συχνά διαμορφώνουμε αντιλήψεις, στάσεις και γνώμες, χωρίς αυτές να διαμορφώνονται από την προσωπική μας εμπειρία και χωρίς να γνωρίζουμε όλες τις πλευρές και διαστάσεις της πληροφορίας που μας παρέχεται, αλλά και χωρίς να τις επεξεργαζόμαστε νοητικά για να καταλήξουμε σ' ένα λογικό συμπέρασμα.

Οι αρνητικές αντιλήψεις που διαμορφώνονται για άτομα και ομάδες στην κοινωνία έχουν συχνά και την οικονομική τους όψη. Σ' ολόκληρη την ιστορία της δουλείας διακρίνουμε ότι οι αφέντες θεωρούσαν τους δούλους ως «κατώτερους ανθρώπους», «χαμηλότερης νοημοσύνης», «βάρβαρους» κ.α. Κατά συνέπεια ήταν «φυσιολογικό να υπηρετούν τους ανώτερους αφέντες τους», και οι αφέντες ήταν «φυσιολογικό» να τους εκμεταλλεύονται....

Το ότι δεν υπάρχει ίση αντιμετώπιση της γυναίκας σε σχέση με έναν άνδρα στην αγορά εργασίας ή ότι συχνά δεν αμείβονται με το ίδιο ποσό για την ίδια εργασία, δεν έχει να κάνει μόνο με το παλαιό στερεότυπο «ότι ο άνδρας είναι πιο άξιος από μία γυναίκα», αλλά και με οικονομικές διαστάσεις. Το φεμινιστικό και το αντιρατσιστικό κίνημα που αναπτύχθηκαν τις δεκαετίες του '60 και του '70 απέδειξαν ότι αυτά τα στερεότυπα υπέκρυπταν σχέσεις οικονομικής εκμετάλλευσης.

Η κοινωνία, γενικότερα, μέσα από τους θεσμούς και μηχανισμούς κοινωνικοποίησης αναπαράγει την οικονομική ανισότητα εις βάρος των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων. Για παράδειγμα, έχει αποδειχτεί θεωρητικά και εμπειρικά ότι το σχολείο μέσα από τη λειτουργία του αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες (βλ ενδεικτικά Φραγκουδάκη, 1985, Μυλωνάς, Τζανή, 1988, Μάνεσης, 1996). Οι φτωχές οικογένειες πολύ πιο δύσκολα θα καταφέρουν να χρηματοδοτήσουν την εκπαίδευση των παιδιών τους, και ιδιαίτερα για σπουδές υψηλού επιπέδου, ώστε να έχουν πιθανότητες να ανελιχθούν αργότερα σε υψηλά αμειβόμενες θέσεις. Το σχολείο, όπως και άλλοι θεσμοί σε μία κοινωνία, συντηρούν και αναπαράγουν τις οικονομικές ανισότητες και δεν επιτρέπουν στους περισσότερους να κινηθούν ανοδικά στην κοινωνική πυραμίδα. Όπως σημειώνει ο Giddens: «ακόμα και σήμερα, ο πιο σίγουρος τρόπος για να γίνεις πλούσιος...είναι να γεννηθείς πλούσιος» (Giddens, 2004: 373).

Η έννοια του Κοινωνικού αποκλεισμού

Από τις προηγούμενες παραγράφους διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά, ιδιότητες και συμπεριφορές οι οποίες κρίνονται αρνητικά από την κοινωνία, βάσει του κυρίαρχου πολιτισμικού συστήματος αξιών και έχουν ως αποτέλεσμα ορισμένα άτομα και κοινωνικές κατηγορίες να απομακρύνονται και να απομονώνονται από ποικίλες διαστάσεις της ζωής «των πολλών». Λειτουργεί δηλαδή ένας πολυσύνθετος μηχανισμός που τοποθετεί πολλούς συνανθρώπους μας στο «περιθώριο» της κοινωνίας. Η περιθωριοποίηση αυτή δεν έχει προσωρινό χαρακτήρα. Γιατί τους παρέχονται περιορισμένες δυνατότητες για να εισέλθουν ή να επανέλθουν

¹² Τα κριτήρια έχουν να κάνουν συχνά και με τα ιδιαίτερα συμφέροντα όσων έχουν τη δύναμη να μας μεταβιβάζουν πληροφορίες μέσα από τα Μ.Μ.Ε. Σύμφωνα με ορισμένους διανοητές, τα Μ.Μ.Ε. είναι ένας «μηχανισμός ελέγχου της σκέψης» των πολιτών (βλ. Chomsky, 1999).

και να ενταχθούν ισότιμα στο κοινωνικό σύνολο. Αυτό το φαινόμενο ονομάζεται «**κοινωνικός αποκλεισμός**».

Όπως αντιλαμβανόμαστε, η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού είναι αποτέλεσμα κοινωνικών ανισοτήτων οι οποίες είναι υπαρκτές σ' όλες τις κοινωνίες και σ' όλες τις εποχές. Το να θέτουμε ως στόχο την ισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους είναι μάλλον ουτοπικό. Η ισότητα είναι αποτέλεσμα σύγκρισης ανάμεσα σε ανθρώπους που έχουν τις ίδιες δυνατότητες και τις ίδιες ανάγκες. Πως είναι δυνατόν να αντιμετωπίσουμε ως «ίσους», ανθρώπους ανόμοιους και διαφορετικούς; Είναι σαν να συγκρίνουμε δύο αθλητές ταχύτητας, ο ένας που τρέχει με τα πόδια και ο άλλος επάνω σε αναπηρικό αμαξίδιο.

Για να υπάρξει ισότητα θα πρέπει να παραβλέψουμε τις διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους. Κατά συνέπεια, η ισότητα δεν είναι «φυσιο-λογική ως έννοια», όπως και ανάμεσα στους ανθρώπους είναι άτοπη. Η ισότητα είναι νοητή ανάμεσα σε ομοίους και όχι σε διαφορετικούς ανθρώπους.

Η έννοια της ισοτιμίας, ωστόσο βασίζεται ακριβώς στη διαφορετικότητα. Αποδεχόμαστε ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν διαφορετικής φύσης και έντασης ανάγκες, αλλά και διαφορετικές δεξιότητες, δυνατότητες και ικανότητες. Η έννοια της ισοτιμίας είναι η ρεαλιστική συναίσθηση ότι ο καθένας ξεχωριστά μπορεί να προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο εξίσου σημαντικές υπηρεσίες που ικανοποιούν διαφορετικής φύσης βιολογικές και κοινωνικές ανάγκες. Ένας χειρουργός για να πραγματοποιήσει μία λεπτή χειρουργική επέμβαση χρειάζεται και το ρεύμα για να λειτουργήσουν τα ιατρικά μηχανήματα. Δηλαδή έχει την ανάγκη των υπηρεσιών των ηλεκτρολόγων για να πετύχει στην αποστολή του... Αλλιώς δεν θα τα κατάφερνε. Ποιες λοιπόν επαγγελματικές δεξιότητες έχει μεγαλύτερη ανάγκη ο ασθενής που χειρουργείται;

Κάθε άνθρωπος όταν βιώνει κάποιες ανεπάρκειες και φυσικούς περιορισμούς, συνήθως αναπτύσσει άλλες δεξιότητες και ταλέντα. Η έννοια της ισοτιμίας αναφέρεται στο σεβασμό απέναντι σε κάθε άνθρωπο, ο οποίος ανάλογα με τις ιδιαίτερες δυνατότητες, ικανότητες και ιδιότητες που διαθέτει συμβάλλει ή δύναται να συμβάλλει σημαντικά προς όφελος της κοινωνίας.

Η έννοια της ισοτιμίας ίσως είναι η πιο ρεαλιστική βάση για να καταπολεμήσουμε τον κοινωνικό αποκλεισμό, με σεβασμό πάντοτε στη διαφορετικότητα.

Σύνοψη

Κάθε άνθρωπος έχει ορισμένα ιδιαίτερα φυσικά ή επίκτητα χαρακτηριστικά και ιδιότητες τα οποία τον διαφοροποιούν από τους άλλους, αλλά και τον ευνοούν ή τον περιορίζουν από ορισμένες φυσικές ή κοινωνικές δραστηριότητες. Πολλά χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες, όμως, αξιολογούνται θετικά ή αρνητικά από τους άλλους ανθρώπους, βάσει των γενικότερων αντιλήψεων, αξιών και προτύπων που κυριαρχούν στην κοινωνία στην οποία ζει. Ένας βασικός νοητός άξονας αξιολόγησης είναι η εικόνα που έχουμε για τον «μέσο» τον «συνηθισμένο» άνθρωπο. Όσα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και ιδιότητες αξιολογούνται ότι θεωρούνται «κατώτερα» από αυτόν τον μέσο όρο, η κοινωνία τα αξιολογεί συνήθως ως αρνητικά. Όσο πιο αρνητικά θεωρούνται, τόσο περισσότερο ο άνθρωπος-φορέας τους είναι λιγότερο αποδεκτός από τους άλλους, τόσο κοινωνία τείνει τον απομονώνει και τον περιθωριοποιεί. **Ο κοινωνικός αποκλεισμός θεωρείται το αποτέλεσμα αυτής της**

διαδικασίας, δηλαδή όταν κάποιος άνθρωπος περιθωριοποιείται από τους άλλους βάσει ιδιαίτερων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του, αλλά και είναι δύσκολο να επανενταχθεί ισότιμα και να γίνει αποδεκτός ξανά από τους άλλους. Είναι σαν να έχει περάσει τη νοητή γραμμή που διαχωρίζει τους «εντός» της κοινωνίας, δηλαδή αυτών που είναι γενικά αποδεκτοί από τους άλλους, και των «εκτός» της κοινωνίας, αυτών που έχουν αποκλειστεί «έξω» από αυτήν.

Η διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού είναι σύνθετη και πολυδιάστατη. Θεωρείται ως αποτέλεσμα επιμέρους κοινωνικών και οικονομικών αποκλεισμών που μπορεί να βιώνει ένας άνθρωπος και μπορεί να είναι πολύ διαφορετικής φύσης μεταξύ τους, ωστόσο έχουν κοινή κατάληξη: Τον οδηγούν στο περιθώριο της κοινωνίας. Η αναπαραγωγή των φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού οφείλεται σε μία σειρά από θεσμούς που συντηρούν τις κοινωνικές αντιλήψεις και διαμορφώνουν πρότυπα και αξίες σε μία κοινωνία, αλλά και θέτουν εμπόδια στην απόκτηση ιδιοτήτων και νέων χαρακτηριστικών που θα τους επιτρέψουν να ενταχθούν ισότιμα στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Ειδικά στις σύγχρονες κοινωνίες που η κοινωνική αναγνώριση, η επιτυχία και η ευτυχία εξαρτάται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τις «καταναλωτικές δυνατότητες» των ανθρώπων, ο παράγοντας «φτώχεια» αποτελεί μία από τις κύριες αιτίες κοινωνικού αποκλεισμού.

Οι κατευθύνσεις για την καταπολέμηση του αποκλεισμού, από κοινωνιοκεντρική άποψη, θα πρέπει να είναι η αποδοχή της διαφορετικότητας των ανθρώπων, η ισοτιμία στην αντιμετώπισή τους, η καταπολέμηση των κοινωνικών διακρίσεων, αλλά και η παροχή ευκαιριών σ' όλους τους ανθρώπους για να συμβάλλουν ανάλογα με τις δυνατότητές τους στην κοινωνία, διεκδικώντας «το μερίδιο της ευτυχίας» που τους αντιστοιχεί.

Δίκτυα, Κοινωνική Εμπιστοσύνη, Κοινωνικό Κεφάλαιο

Τα θεμέλια των συναλλαγών

Η δυάδα είναι η βάση κάθε δικτύωσης. Θα χρησιμοποιήσουμε ένα απλό παράδειγμα από την καθημερινή συναναστροφή δύο άγνωστων ανθρώπων (Α και Β) που συναντιούνται στον δρόμο.

A: «Με συγχωρείτε, τι ώρα είναι;»

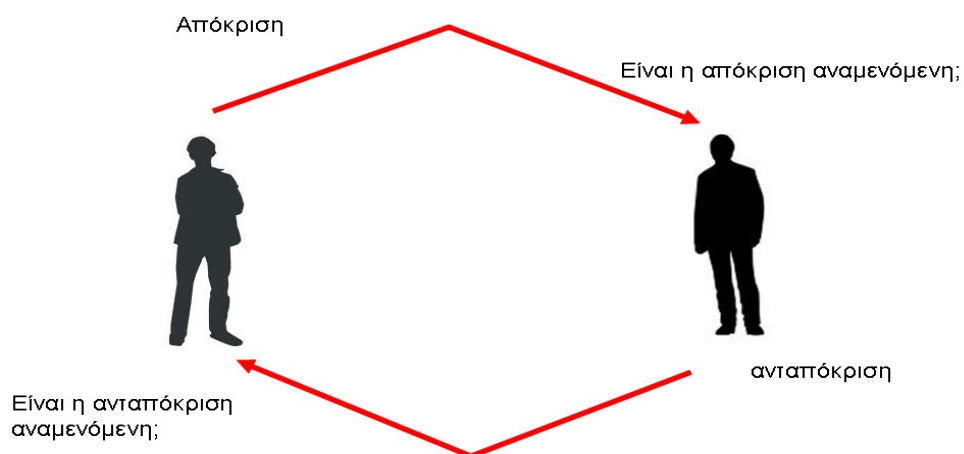
B: «Μία παρά είκοσι»

A: «Σας ευχαριστώ»

B: «Παρακαλώ».

Εικόνα 5: Το «παίγνιο» της συναλλαγής

Δυάδα: "Η βάση κάθε συναλλαγής"

Και ενώ φαινομενικά πρόκειται για μια απλή συμπεριφορά και από τους δύο παράγοντες, στην πραγματικότητα κάθε άλλο παρά «απλή» είναι. Από τον τρόπο που αποκρίνεται ο ένας άνθρωπος μέχρι τον τρόπο που ανταπαντά ο άλλος, εμπεριέχεται ένας ολόκληρος κόσμος περιεχομένου, όπως κυρίαρχες συμπεριφορές, κοινωνικοί κανόνες, πολιτισμικές συνήθειες. Στην ουσία αλληλο-μεταβιβάζεται, κυρίως υποσυνείδητα, ένας ολόκληρος κατάλογος πληροφοριών. Με ποιον τρόπο; Από τον τόνο της φωνής, από τη χρήση ενικού ή πληθυντικού αριθμού, από το πόσο κοντά έχει πλησιάσει ο ένας τον άλλον κ.ά. Αν, για παράδειγμα, ο Α ψιθυρίσει την ερώτηση στο αυτί του Β, ο Β είναι λογικό να βγάλει όχι και τόσο κολακευτικά συμπεράσματα για τον Α. Αν ο ένας μιλά στον ενικό και ο άλλος στον πληθυντικό, πάλι θα διεξαχθούν συμπεράσματα (συνήθως αρνητικά από τον δεύτερο).

Αν λοιπόν ένας από τους δύο δεν «παίζει το παιχνίδι της επικοινωνίας» με τον αναμενόμενο για τον άλλον τρόπο, τότε πολύ πιθανόν σε μία δεύτερη ερώτηση, ο Β όχι μόνον να μην ανταποκριθεί, αλλά και να στερήσει τη δυνατότητα από τον Α να επωφεληθεί περισσότερο από αυτή τη σύντομη συνάντηση. Αν ο Β θεωρήσει ότι ο Α του μίλησε με αγένεια, πιθανόν να απαντήσει, αλλά σε τυχόν δεύτερη ερώτηση, π.χ. «η στάση του λεωφορείου είναι εδώ κοντά;», ο Β είναι πιθανόν, ακόμα και αν γνωρίζει, να δηλώσει άγνοια.

Η ίδια ακριβώς λογική ισχύει για κάθε άλλη συναλλαγή, κοινωνική ή οικονομική. Ο αναμενόμενος τρόπος δράσης και αντίδρασης (το επαναλαμβανόμενο παίγνιο) δημιουργεί τις προϋποθέσεις γνωριμίας και πιθανής συνεργασίας. Όσο περισσότεροι κύκλοι απόκρισης-ανταπόκρισης είναι «επιτυχημένοι» τόσο περισσότερο οικοδομούνται σχέσεις εμπιστοσύνης (confidence), που συνιστά τη βάση της συνεργασίας. Εάν δεν είναι «επιτυχημένοι», τότε πιθανότατα θα ξεκινήσει ο αντίστροφος κύκλος, της επιφυλακτικότητας. Ας έχουμε υπόψη ότι **η εμπιστοσύνη χτίζεται με τον καιρό και με «επιτυχημένες» επαναλαμβανόμενες συναλλαγές, ενώ συχνά αρκεί μία μη προσδοκώμενη συμπεριφορά για να τη γκρεμίσει.** Φυσικά, δεν σημαίνει ότι είμαστε αναγκασμένοι να δημιουργούμε συνεργασίες με κάποιον που τελικά δεν «παίζει σωστά». Όμως, ας έχουμε υπόψη ότι, ακόμα και σε μια μη επιθυμητή σχέση από την οποία τελικά θα αποσυρθούμε, πρέπει να ακολουθήσουμε τους κανόνες καλής συμπεριφοράς. Γιατί, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, η φήμη μας -καλή ή κακή- δεν περιορίζεται στα άτομα με τα οποία έχουμε συναλλαγές, αλλά επεκτείνεται και σε αυτά που δεν έχουμε. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και μεταξύ δύο οργανισμών.

1. Ο τρίτος παίκτης (η τριάδα)

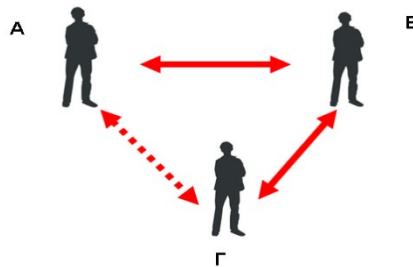
Εάν η δυάδα είναι η βασική σχέση μεταξύ δύο παραγόντων, η τριάδα αποκαλύπτει περισσότερα μυστικά της δικτύωσης. Έτσι, εάν ο Α εμπιστεύεται τον Β και ο Β έχει ανάλογη σχέση με τον Γ, τότε ο Α και ο Γ τείνουν να εμπιστευτούν ο ένας τον άλλον. «Εγγύηση» αποτελεί ο Β που είναι ο ενδιάμεσος. Η εξήγηση είναι απλή και καθένας από εμάς τη διακρίνει. Τείνουμε να εμπιστευόμαστε αυτόν που εμπιστεύεται αυτός που εμπιστευόμαστε.

Ο Α δεν χρειάζεται να «παίζει» με τον Γ το ίδιο παιχνίδι εμπιστοσύνης που είναι και χρονοβόρο και απαιτεί επαναλαμβανόμενες συναλλαγές. Δεν είναι τυχαίο ότι σε μια επιχείρηση συνήθως προσλαμβάνουν κάποιον γνωστό ενός ήδη εργαζόμενου. Αν ο γνωστός αποδειχθεί «σκάρτος», την ευθύνη έχει και ο εργαζόμενος που τον σύστησε. Ο τελευταίος δεν θα ρισκάρει και τη δική του φήμη προτείνοντας έναν μη κατάλληλο φίλο στον εργοδότη του. Το ίδιο ισχύει και σε κάθε περίπτωση δημιουργούμενης τριάδας, από ένα συννοικέσιο μέχρι οποιαδήποτε άλλη κοινωνική ή επαγγελματική επαφή. Αυτό ονομάζεται **μεταβατική σχέση**. Δεν είναι τυχαίο ότι ο φίλος ενός φίλου μας έχει 50% πιθανότητες να γίνει και δικός μας φίλος¹³.

¹³ Βλ. ιδίως Christakis A. and Fowler J., *Συνδεδεμένοι. Η Εκπληκτική Δύναμη των Κοινωνικών Δικτύων και πώς αυτά Διαμορφώνουν τη Ζωή μας*, 2010, σ. 48.

Εικόνα 6: Η μεταβατική σχέση

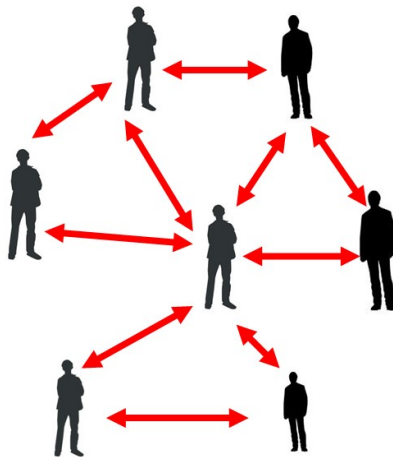
Η Τριάδα

Έχει ήδη δημιουργηθεί ένα πρωτογενές δίκτυο. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι καθένας από τους παράγοντες έχει ανάλογες σχέσεις -τουλάχιστον ένα διαφορετικό τριαδικό δίκτυο-, καταλαβαίνουμε ότι οι συγκεκριμένες σχέσεις εμπιστοσύνης συμπεριλαμβάνουν τουλάχιστον εννιά άτομα. Έχει ήδη δημιουργηθεί ένα μικρό **υπερδυναμικό δίκτυο**. Αν υποθέσουμε ότι και οι νέοι παράγοντες έχουν τουλάχιστον ένα τριαδικό δίκτυο, προστίθενται άλλα δώδεκα άτομα. Συνολικά δεκαεννέα άτομα συνδέονται με κάποιες σχέσεις εμπιστοσύνης.

Εικόνα 7: Το υπερδυναμικό δίκτυο

Υπερδυναμικό δίκτυο

Φυσικά, αρκετά από αυτά τα άτομα διαθέτουν περισσότερες από μία τριαδικές σχέσεις. Το παράδειγμα αναφέρεται στον ελάχιστο δυνατό αριθμό σχέσεων κάθε

προσώπου που σε εξαιρετικά σπάνια περίπτωση είναι και ο πραγματικός. Με μόλις δώδεκα άτομα οι υπερδουαδικές μεταβατικές σχέσεις μπορεί να υπερβαίνουν τα διακόσια άτομα ή και αρκετά παραπάνω.

4. Οι βαθμοί δικτύωσης

Μέχρι που μπορεί να φτάσει η επιρροή των δικτύων μας; Έχει αποδειχθεί και πειραματικά ότι ισχύει ο **κανόνας των τριών βαθμών επιρροής**. «Ό,τι κάνουμε ή λέμε τείνει να διαδίδεται μέσα στο δίκτυό μας επηρεάζοντας τους φίλους μας (ένας βαθμός), τους φίλους των φίλων μας (δύο βαθμοί) και ακόμα τους φίλους των φίλων των φίλων μας (τρεις βαθμοί) Μετά η επιρροή σταδιακά σκορπίζεται και δεν υπάρχουν παρατηρήσιμα αποτελέσματα»¹⁴.

Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται **εγγενή εξασθένιση**. Κάθε άνθρωπος ή οργάνωση διαθέτει επομένως τρεις βαθμούς επιρροής. Οι σχέσεις δε που βασίζονται απλώς στη γνωριμία, χωρίς επαναλαμβανόμενα παίγνια και χωρίς μεταβατικές σχέσεις, χαρακτηρίζονται ως **ασθενείς δεσμοί**.

Το κριτήριο της διάκρισης μεταξύ ισχυρών και ασθενών δεσμών ποικίλλει, αλλά κατά βάση λαμβάνονται υπόψη τέσσερα κριτήρια:

- η συχνότητα των επαφών·
- ο συναισθηματικός δεσμός·
- η σημασία που έχει ο βαθμός της εξάρτησης·
- και ο βαθμός της εχεμύθειας¹⁵.

Βέβαια, δεν σημαίνει ότι πέρα από τους τρεις βαθμούς επιρροής έχουμε λίγες δυνατότητες πρόσβασης σε περισσότερα πρόσωπα. Εδώ μάλλον θα εκπλαγούμε. Κατά μέσο όρο μέσω **έξι βαθμών διασύνδεσης** πρακτικά μπορούμε να έρθουμε σε επαφή με οποιονδήποτε άνθρωπο στον πλανήτη¹⁶. Σήμερα μάλιστα λόγω του διαδικτύου έχουμε εκτός από τη φυσική και την ηλεκτρονική δικτύωση. Την προβολή μας μέσω ηλεκτρονικών ιστοσελίδων, αλλά και τα γνωστά μέσα κοινωνικής δικτύωσης όπως το LinkedIn, το Facebook, το Twitter κ.ά. Όλα αυτά μας προσφέρουν μεγάλες δυνατότητες, όπως θα αναλύσουμε σε επόμενο κεφάλαιο, αλλά

¹⁴ Βλ. Christakis A. and Fowler J., *Συνδεδεμένοι. Η Εκπληκτική Δύναμη των Κοινωνικών Δικτύων και πώς αυτά Διαμορφώνουν τη Ζωή μας*, 2010, σ. 50.

¹⁵ Πρωτοπόρος στη συγκεκριμένη ανάλυση ήταν ο M. Granovetter με το διάσημο άρθρο του "The strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*, 78, 1973.

¹⁶ Βλ. και Dods P. et al., "An experimental Study of Search in Global Social Networks", 2003, *Science* 301. Στο διάσημο πείραμά τους, οι ερευνητές χρησιμοποίησαν το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο ως μέσο επικοινωνίας. Συμμετείχαν σε αυτό 98.000 άτομα (κυρίως από τις Η.Π.Α.). Ο σκοπός ήταν να φτάσει το μήνυμά τους σε διάφορους τελικούς αποδέκτες με πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά από δεκατρείς χώρες. Οι τελικοί αποδέκτες επιλέχτηκαν τυχαία από έναν κατάλογο δεκαοχτώ ατόμων που συμπεριλαμβάνανε έναν καθηγητή πανεπιστημίου, στις Η.Π.Α., έναν δημόσιο υπάλληλο στην Εσθονία, έναν σύμβουλο τεχνολογίας στην Ινδία, έναν κτηνίατρο του Νορβηγικού Στρατού κ.ά. Ζητήθηκε λοιπόν να προωθήσουν το μήνυμά τους σε κάποιον γνωστό τους που πίστευαν ότι θα μπορούσε να γνωρίζει τον τελικό αποδέκτη. Προς έκπληξη όλων χρειάστηκαν κατά μέσο όρο έξι περίπου βήματα για να φτάσει το μήνυμα στον τελικό αποδέκτη. Το ίδιο επιβεβαιώθηκε και σε πιο περιορισμένο προηγούμενο πείραμα - βλ. Travers J. and Miligram, S. "An Experimental Study in the Small World Problem", *Sociometry*, 35(4), 1969.

σε επίπεδο συνεργασίας οι δεσμοί που δημιουργούμε είναι συνήθως ασθενείς. Διευκολύνουν τις πρώτες επαφές με άτομα ή οργανισμούς που μας ενδιαφέρουν ανά τον κόσμο, είναι σημαντικοί για την απόκτηση και διάδοση πληροφοριών, αλλά ασθενείς ως προς άλλες συναλλαγές. Η απαραίτητη εμπιστοσύνη οικοδομείται με τον ίδιο τρόπο όπως και στα φυσικά δίκτυα μέσω επιτυχημένων επαναλαμβανόμενων συναλλαγών ή μεταβατικών σχέσεων.

Καταρχήν, ένας σημαντικός λειτουργικός διαχωρισμός χρειάζεται να επισημανθεί μεταξύ των όρων *confidence* (εμπιστοσύνη-σιγουριά) και στο *trust*. Ο πρώτος αφορά σε γνώση-πεποίθηση-πρόβλεψη για την συμπεριφορά ενός προσώπου, ενώ το *trust* χωρίς προηγούμενη γνώση και εμπειρία (Sargeant and Lee, 2003). Σε διαπροσωπικό επίπεδο το *confidence* έχει προκύψει από τις επαναλαμβανόμενες συναλλαγές (επαναλαμβανόμενο παίγνιο) μεταξύ των συμβαλλόμενων (*actors*) ή ανάμεσα σε ομάδες συμβαλλόμενων (Coleman, 1994, Putnam, 1994), ή ενυπάρχει σε συγκεκριμένα δίκτυα με ισχυρούς εσωτερικούς δεσμούς και κανόνες.

Οι αρχικές συναλλαγές (γνωριμίας), οι μορφές που λαμβάνουν, η φύση των εκροών και οι προσδοκώμενες συμπεριφορές καθορίζονται σημαντικά από ευρύτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Οι γενικοί όροι του παιγνίου συναλλαγών έχουν προσδιοριστεί εξωατομικά από θεσμούς, αξίες, κοινωνικούς κανόνες, κώδικες επικοινωνίας και συμπεριφοράς σε ειδικά πολιτισμικά περιβάλλοντα και κοινωνικά υποσυστήματα ή ευρύτερα σε κοινωνιακό επίπεδο ως γενικευμένη εμπιστοσύνη (*generalized trust*). Οι περισσότερες συναλλαγές προϋποθέτουν επομένως εν μέρει την πεποίθηση ότι το έτερο μέρος θα ανταποκριθεί με αναμενόμενο τρόπο στους όρους μίας συμφωνίας.

Αν η εμπιστοσύνη είναι μία σημαντική μεταβλητή για την επιτυχή πραγματοποίηση μίας κοινωνικής συναλλαγής, το κοινωνικό κεφάλαιο είναι μία πιθανή εκροή. Παρότι χρησιμοποιούνται συχνά εναλλακτικά έχουν διαφορετικό περιεχόμενο. Όπως επισημαίνει ο Κονιόρδος «οι κοινωνιολογικές εννοιολογήσεις δεν φαίνεται να οδηγούν στο συμπέρασμα ότι είναι ταυτόσημοι ή συγκρίσιμοι» (Κονιόρδος, 2010: 123). Ωστόσο, έχουν ισχυρή διασύνδεση και λειτουργούν συμπληρωματικά στο πλαίσιο θεσμών και των διαπροσωπικών σχέσεων (Noooteboom, 2007). Το αξιόπιστο άτομο εμπνέει εμπιστοσύνη, άρα αυξάνει σημαντικά τις πιθανότητες για κάθε μορφή συναλλαγής και συνεργασίας με άτομα του περιβάλλοντός του. Είναι πιο πλούσιος σε κοινωνικό κεφάλαιο και σίγουρα ωφελείται πολυδιάστατα. Το προσωπικό κοινωνικό κεφάλαιο περιγράφεται από τον Coleman ως «δυναμικές κοινωνικές πιστώσεις- μονάδες» (*social credits*) που παρότι δεν είναι σαφώς μετρήσιμες, συνθέτουν ένα κεφάλαιο που δύναται κάποιος να αξιοποιήσει προς όφελός του, κυρίως όταν το χρειάζεται (1994). Προκύπτει τόσο από την αξιόπιστη συμπεριφορά του ατόμου (*confidence*) όσο και από εξωατομικά χαρακτηριστικά του πολιτισμικού περιβάλλοντος. Σε κοινωνιακό επίπεδο, η γενικευμένη εμπιστοσύνη προκύπτει από ιστορικές καταβολές μίας κοινωνίας στην οποία έχουν διαμορφωθεί θεσμοί, κοινωνικοί κανόνες και γενικότερα όλα εκείνα τα πολιτισμικά στοιχεία που κοινωνικοποιούν και επιπολιτίζουν τα άτομα, με αποτέλεσμα να διαμορφώνουν στάσεις και συμπεριφορές που δεν βασίζονται στην καχυποψία. Διευκολύνει γενικά όλες τις δραστηριότητες σε μία κοινωνία και λειτουργεί ευεργετικά στη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου.

Η αρχική διερεύνηση του κοινωνικού κεφαλαίου οφείλεται αρχικά στους Bourdieu, Coleman και Putnam. Ο Bourdieu συσχέτισε τις τρεις μορφές κεφαλαίου (οικονομικό, πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο) στην επίδραση τους στην

μαθησιακή διαδικασία και στην επίτευξη παιδαγωγικών στόχων. Ως κοινωνικό κεφάλαιο όρισε «το άθροισμα των πραγματικών και δυνητικών πόρων (resources) που είναι ενσωματωμένοι σε σταθερά κοινωνικά δίκτυα με, λίγο ή πολύ, θεσμοποιημένες σχέσεις αμοιβαίας αναγνώρισης και οικειότητας» (Bourdieu, 1986: 241-258). Σύμφωνα με τον Coleman, «το κοινωνικό κεφάλαιο είναι ενσωματωμένο στις διαπροσωπικές σχέσεις, ορίζεται μέσα από τη λειτουργία του και διευκολύνει στην επίτευξη συγκεκριμένων στόχων. Όταν δεν υφίσταται, επιτυγχάνονται με μεγαλύτερο κόστος ή και καθόλου (Coleman, 1988: S97- S100, 1994: 300- 313). Ο Putnam διευρύνει τους ανωτέρω ορισμούς: «Τα χαρακτηριστικά μίας κοινωνικής οργάνωσης όπως η εμπιστοσύνη, οι κοινωνικές νόρμες και τα δίκτυα κοινωνικής ενασχόλησης που βελτιώνουν την αποτελεσματικότητα σε μία κοινωνία και διευκολύνουν τις δραστηριότητες συνεργασίας» (Putnam, 1994: 167).

Γιατί διασυνδέουμε τη μελέτη του Τρίτου Τομέα με το κοινωνικό κεφάλαιο και με ποιον τρόπο; Μάλλον ο κύριος υπεύθυνος είναι ο Robert Putnam που πυροδότησε μία παγκόσμια συζήτηση αρχικά με τη δημοσίευση: «The prosperous community: Social Capital and Public Life» (Putnam, 1993) και με τη μακροχρόνια έρευνα του σε πόλεις του ιταλικού βορά και νότου (Putnam, 1994), συμπεραίνοντας γενικότερα ότι η άνιση οικονομική ανάπτυξη δύο διαφορετικών κοινοτήτων εξαρτάται από το βαθμό κοινωνικής ενασχόλησης, την εμπιστοσύνη και τους κανόνες αμοιβαιότητας μεταξύ των μελών τους. Δηλαδή στο μέγεθος συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου που παράγεται από αυτά τα θεσμικά συστατικά μίας κοινωνίας/ κοινότητας και αποτελούν τόσο πηγές όσο και εκροές της ύπαρξής του. Ως κριτήριο μέτρησης χρησιμοποίησε τον αριθμό των εθελοντικών οργανώσεων (άτυπες και επίσημες) καθώς και τη συχνότητα συμμετοχής των πολιτών σε αυτές. Κατέληξε ότι το συνολικό μέγεθος του κοινωνικού κεφαλαίου σε μία κοινωνία δεν συμβάλλει μόνον στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά και στην καλύτερη ποιότητα ζωής και στην αποτελεσματική λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών. Η μεγάλη συσσώρευση κοινωνικού κεφαλαίου δημιουργεί ευεργετικές συνέπειες και σε μακροεπίπεδο καταλήγοντας στα δίπτυχα: «Ισχυρή κοινωνία - ισχυρή οικονομία, ισχυρή κοινωνία- ισχυρό κράτος» (Putnam, 1994: 176)¹⁷. Αυτές οι «εκρηκτικές» συνεπαγωγές ήταν φυσικό να πυροδοτήσουν μία σειρά από θετικές και αρνητικές κριτικές. Άνοιξαν όμως διάπλατα έναν νέο πεδίο έρευνας που δεν αφήνει ανεπηρέαστο κανέναν κλάδο των κοινωνικών επιστημών.

¹⁷ Αργότερα, διέκρινε μία σταδιακή μείωση του κοινωνικού κεφαλαίου στις Η.Π.Α. που οφείλεται κυρίως στην απομόνωση των πολιτών λόγω της τηλεόρασης (Putnam, 2000)

Η γέννηση και ο μηχανισμός ανάπτυξης των κοινωνικών διακρίσεων.

Όταν αναφερόμαστε σε διακρίσεις γενικά, θα πρέπει τελικά να αποδεχτούμε ότι αποτελούν ένα εγγενές και φυσικό χαρακτηριστικό των ανθρώπινων κοινωνιών. Δεν υπάρχουν γνωστές κοινωνίες στην ανθρώπινη ιστορία που να μην υπήρχαν κάποιου τύπου διακρίσεις μεταξύ των ανθρώπων. Και αυτό συμβαίνει γιατί σε όλες τις κοινωνίες, έστω και υποτυπωδώς, υπάρχουν αξίες, πρότυπα, κοινές πεποιθήσεις που αποτελούν τη βάση για να χτιστούν στερεότυπα και προκαταλήψεις.

Στις λεγόμενες θηρευτικές φυλετικές κοινότητες, οι καλύτεροι κυνηγοί είχαν υψηλότερο γόητρο από τους υπόλοιπους, και αυτό το ταλέντο τους τους έκανε να ξεχωρίζουν από τους άλλους άντρες της κοινότητας και φυσικά διακρίνονταν πολύ εύκολα σε σχέση με τους άντρες που συνήθως έφερναν λιγότερα θηράματα από ότι ένας μέσος κυνηγός. Η' οι άντρες που ήταν περισσότερο γενναιόδωροι ή έλεγαν καλύτερες ιστορίες γύρω από τη φωτιά, μπορούσαν να γίνουν και αρχηγοί των φυλών τους. Μιλάμε συνεπώς για κάποια χαρακτηριστικά ή ιδιότητες που έχει ένας άνθρωπος που θεωρούνται σημαντικές για τα υπόλοιπα μέλη μίας φυλής και συνεπώς δικαιούνται να ανταμειφθούν με περισσότερες γυναίκες ή τα καλύτερα κομμάτια από το κρέας που έφεραν στην κοινότητα. Εδώ βλέπουμε ότι η διάκριση αποτελεί μία σχεδόν φυσική-φυσιολογική επιλογή που εκφράζεται είτε πολιτισμικά είτε οικονομικά.

Μέσα σε κάθε κοινωνικό σύνολο, ο τρόπος που ορίζουμε τον εαυτό μας έχει παντοτε δύο διαστάσεις: Μία θετική και μία αρνητική. «Εγώ είμαι αυτός που έχει αυτά τα γνωρίσματα» και δεν είμαι αυτός που είναι κάποιοι άλλοι. Έτσι προσδιορίζουμε την αξία μας πάντα σε σχέση με τους άλλους.

Επιπλέον, δεν έχει σημασία αν εγώ γνωρίζω να παίζω φανταστικό ποδόσφαιρο, έχει σημασία τι αξία προσδίδει το άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον σε αυτήν την ικανότητά μου. Αν εγώ έχω την τεχνική ικανότητα να πετάω ένα βότσαλο στη θάλασσα και να χτυπά πολλές φορές στην επιφάνειά της πριν καταλήξει στο βυθό, πιθανόν να εντυπωσιάσω την παρέα μου, αλλά η ευρύτερη κοινωνία μάλλον δεν θα μου το αναγνωρίσει. Αν τώρα γίνει και αυτό ολυμπιακό άθλημα μπορεί να γίνω και ολυμπιονίκης θαυμαστός και σεβαστός από ολόκληρη την κοινωνία.

Συνεπώς η αξία η δική μου εξαρτάται από το κατά πόσον το ταλέντο, η ιδιότητά μου ή ένα χαρακτηριστικό μου αξιολογείται θετικά από τους γύρω μου. Και κατά δεύτερο λόγο, δεν αρκεί να είμαι μόνο καλός σε αυτό που κάνω και σε αυτό που είμαι, πρέπει να είμαι καλύτερος και από τον διπλανό μου. Σε τι είναι χειρότερος ο άλλος από μένα έτσι ώστε να θεωρώ τον εαυτό μου καλύτερο; Έτσι γεννιόνται οι διακρίσεις ανάμεσα στο «Εγώ» και το «εσύ» μέσα σε μία κοινότητα. Και η διαφορά μεταξύ ατόμων βασίζονται κυρίως στις ατομικές εμπειρίες μέσα από τη συχνή καθημερινή επαφή.

Πώς γεννιόνται όμως οι κοινωνικές διακρίσεις; Εδώ οι συλλογικές παραστάσεις αντικαθιστούν τις ατομικές εμπειρίες.

Σε ένα χωριό εγώ διακρίνομαι και χαρακτηρίζομαι βάσει της ατομικής μου ταυτότητας από τους συγχωριανούς μου, αλλά και από τις συνεχείς πληροφορίες που συλλέγουν για μένα. Αλλά εγώ και όλοι οι συγχωριανοί μου έχουμε και μία συλλογική ταυτότητα. Ως κάτοικοι της «Κάτω Παναγιάς» που διαφέρουμε από τους κάτοικους της «Ανω Παναγιάς». Γιατί; Πρώτα απ' όλα γεωγραφικά. Που σημαίνει ότι δεν βλέπουν κάθε μέρα τον κάτοικο της Άνω Παναγιάς» όπως εμένα. Συνεπώς τα κενά δεδομένων από τη ζωή των κατοίκων του άλλου χωριού, συμπληρώνονται ανάλογα με το μέγεθος και την «επικοινωνιακή βαρύτητα» που έχουν κάποιες απ' τις πληροφορίες που συλλέγουμε γι' αυτούς. Αν για παράδειγμα μάθουμε ότι κάποιος από το άλλο χωριό έβαλε κατά λάθος φωτιά στο σπίτι του, αυτό είναι μία σημαντική πληροφορία για μας. Αν σε σύντομο χρονικό διάστημα μάθουμε ότι και κάποιος συγχωριανός του έβαλε και αυτός κατά λάθος φωτιά, τότε είναι δύο σημαντικές πληροφορίες, με τα ενδιάμεσα κενά δεδομένων να καλούμαστε να τα συμπληρώσουμε εμείς ή να βγάλουμε πιθανόν και κάποια συμπεράσματα. Τους τιμωρεί ο θεός για κάτι; Η', μα καλά, χαζοί είναι και αρπάζουν συνέχεια τα σπίτια τους φωτιά; Οι δύο αυτές σημαντικές πληροφορίες (οι δύο πυρκαγιές) αναπαράγονται μέσα στο χωριό μου. Τα κενά δεδομένων τείνουν να καλυφθούν με οποιονδήποτε συμβατό τρόπο με τη δική μας ιδιαίτερη κουλτούρα, αλλά και με το παρελθόν των σχέσεών μας με τους κατοίκους του άλλου χωριού. Έχουμε μήπως κτηματικές διαφορές με το άλλο χωριό (να μία υλιστικής βάσης ανάλυση); Πιθανόν τότε ο θεός να τους τιμώρησε για την απληστία τους.

Τα παιδιά τους έχουν γενικά μεγαλύτερες επιτυχίες στις πανελλαδικές εξετάσεις (πολιτισμική διάσταση); «Μα καλά, αυτοί οι άνθρωποι πρέπει να είναι χαζοί για να αρπάζουν φωτιά τα σπίτια τους συνέχεια».

Με αυτόν τον τρόπο το στερεότυπο γεννιέται.. και στο χωριό μου θα διατηρηθεί για τόσο χρονικό διάστημα και με τέτοια ένταση, όταν ισχύει μία ή και οι δύο από τις ακόλουθες συνθήκες:

- Είτε έχουμε ολόιδια ή παρόμοια νέα πληροφορία (π.χ. και σε ενός τρίτου το σπίτι έπιασε φωτιά λίγο αργότερα)
- Είτε οι πολιτισμικοί ή οικονομικοί λόγοι που τροφοδοτούν το στερεότυπο παραμένουν (δεν λύθηκαν οι κτηματικές διαφορές ανάμεσα στα δύο χωριά ή τα παιδιά τους και τη νέα χρονιά σημείωσαν μεγαλύτερες επιδόσεις στις πανελλαδικές εξετάσεις).

Συνεπώς εμείς στο χωριό μας «είμαστε ή καλύτεροι άνθρωποι, ή πιο έξυπνοι από τους κατοίκους της Ανω Παναγιάς. Και άμα θέλεις να κάνεις δουλειές με κάποιον, να μην τις κάνεις με κάποιον από την Άνω Παναγιά, γιατί είναι απατεώνες και τους έχει τιμωρήσει και ο θεός ή αυτοί είναι χαζοί.....εδώ βάζουν φωτιά στα σπίτια τους.

Το απλοϊκό αυτό παράδειγμα, σε ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης, μας δείχνει το πως δημιουργούνται τα στερεότυπα που οδηγούν στη διαμόρφωση στάσεων και κατ' επέκταση σε συγκεκριμένες συμπεριφορές απέναντι «στους άλλους».

Σε μάκρο-κοινωνικό επίπεδο διαπιστώνουμε ότι αυτή η λειτουργία-διαδικασία έχει ορισμένες σαφείς αναλογίες με το προηγούμενο παράδειγμα: Πως γεννιόνται πλέον οι κοινωνικές διακρίσεις για πρόσωπα, ομάδες και κοινωνικές κατηγορίες με διαφορετικά χαρακτηριστικά; Αν αναλύσουμε τη δομή των κοινωνικών διακρίσεων διαπιστώνουμε τα εξής:

- Αναφέρονται σε ανθρώπους που έχουν ένα κοινό γνώρισμα, αντικειμενικά αντιληπτό, ή κάποια διακριτά από όλους χαρακτηριστικά και ιδιότητες. Ο κάτοικος της Άνω Παναγιάς σε μικρο κοινωνικό επίπεδο, αλλά και σε μάκρο επίπεδο ο αλβανός, ο ομοφυλόφιλος, ο φορέας του Aids, ο χρήστης ουσιών, ο αναρχικός, ο άστεγος, ο αποφυλακισμένος, έχουν όλοι αυτοί κάποιες κοινές φυσικές ή πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που τους διακρίνουν από τους υπόλοιπους.
- Στις περισσότερες περιπτώσεις υπάρχει πάντοτε κάποια αλήθεια πίσω από τις κοινωνικές διακρίσεις. Η αρνητική μας εικόνα οφείλεται σε κάποιους λόγους που μπορεί να έχουν είτε πολιτισμική είτε οικονομική καταγωγή και πολλές φορές γίνονται περισσότερο ή λιγότερο αντιληπτοί σε μας ή και καθόλου.
- Συλλέγουμε ή μας προσφέρονται κάποιες πληροφορίες για αυτούς τους ανθρώπους. Και εδώ η απόστασή μας από αυτούς συνήθως λειτουργεί αρνητικά. Όπως ανέφερα πριν είναι σημαντική η ένταση της πληροφορίας, αλλά και η συχνότητά της. (παράδειγμα Παναγιάς)
- Ορισμένες αρνητικές ιδιότητες ή γνωρίσματα τους αποδίδονται ανεξάρτητα από τους πολύ συγκεκριμένους λόγους που τους διακρίνουν από τους άλλους ανθρώπους. Συχνά θα πρέπει να επινοηθούν «ώστε έστω και φαντασιακά» να τα βλέπουμε και να συμφωνούμε όλοι, έτσι ώστε οι πληροφορίες μας να αποκτούν ολοκληρωμένο νόημα και να αιτιολογούνται.
- Και η γενίκευση... Οι κάτοικοι της Άνω Παναγιάς είναι χαζοί ή απατεώνες, οι αλβανοί είναι κλέφτες,

Από τη στιγμή που το στερεότυπο έχει γεννηθεί, έχει κινηθεί πλέον ο εκλεκτικός μηχανισμός της αντίληψης ή το δίκτυο της σκέψης που έλεγε ο Κρισναμούρτι. Βλέπουμε και αντιλαμβανόμαστε τις πληροφορίες που είναι συμβατές με αυτά που ήδη γνωρίζουμε ή πιστεύουμε ότι γνωρίζουμε. Αν παίζουμε με το τέστ των ψυχολόγων που μας δίνουν μία λέξη και εμείς πρέπει συνειρμικά να πούμε κάποιες άλλες που ταιριάζουν σε αυτή, θα καταλάβουμε πλέον ότι έχουμε συνθέσει μία άποψη, μία αρνητική στάση, μία αρνητική διάκριση για αυτούς τους ανθρώπους. Αν τώρα η πλειονότητα από εμάς έχει ανάλογες απόψεις η κοινωνική διάκριση είναι πλέον πραγματικότητα.

Το αν αυτούς εμείς τους θεωρούμε κατώτερους ή χειρότερους από εμάς, σχετίζεται με το σύνολο των συλλογικών μας παραστάσεων και με την κουλτούρα μας. Για παράδειγμα, έναν άνθρωπό που βγαίνει από μία φεράρι: Διαφέρουμε σε κάτι από αυτόν, αλλά το πιθανότερο είναι να τον θαυμάσουμε ή και να τον θεωρήσουμε

καλύτερο από εμάς. Σε κάποιες φυλετικές κοινωνίες όμως, η συσσώρευση και η επίδειξη πλούτου από κάποιους είναι σοβαρή παράβαση.

Την πληροφόρηση στις σύγχρονες κοινωνίες τις έχουνε βέβαια αναλάβει τα Μ.Μ.Ε. και συχνά δεν προλαβαίνουμε να γεμίσουμε τα κενά δεδομένων από μία είδηση που ακούμε, γιατί αμέσως μετά θα υπάρξει άλλη είδηση ή προσφέρεται «αφιλοκερδώς» το ίδιο μέσο να μας γεμίσει με νόημα την πληροφορία. Και για τα Μ.Μ.Ε. Εδώ ταιριάζει το «Δεν έχει σημασία τι πουλάς, φτάνει να υπάρχουν διαθέσιμοι αγοραστές για το προϊόν σου». Και εμείς οι έλληνες τελικά αποδειχτήκαμε μία καλή αγορά για να πουλήσει η τηλεόραση τα προϊόντα της».

Και βέβαια, η συχνότητα μετάδοσης της πληροφορίας, πανομοιότυπης ή παρόμοιας, δημιουργεί τη βεβαιότητα της γνώμης που έχουμε σχηματίσει. Και ο «αλβανός φονιάς ή ο αλβανός κλέφτης» που ακούγαμε πριν λίγα χρόνια κάθε μέρα στις ειδήσεις μας, μας έδωσε τον τίτλο των ρατσιστών.

Όροι και Έννοιες της Κοινωνιολογίας

«Κοινωνικοποίηση» είναι η διαδικασία μάθησης που διαρκεί καθ' όλη τη διάρκεια ζωής ενός ανθρώπου και αναφέρεται στην ένταξη και στην ενσωμάτωσή του σ' ένα κοινωνικό σύνολο. Αφενός με την κοινωνικοποίησή του το άτομο αποκτά μία ιδιαίτερη θέση μέσα στο σύνολο και αφετέρου, με αυτόν τον τρόπο, γίνεται και αυτός μέρος του συνόλου και φορέας της κοινωνικής κληρονομιάς που θεμελιώνει τη συλλογική ταυτότητα (τη συναίσθηση του «εμείς») (Τσαούσης, 1996: 145-146) Δηλαδή το άτομο εντάσσεται στην κοινωνία, μέσω της αφομοίωσης του συστήματος γνώσεων, κανόνων και αξιών.

Επιπολιτισμός είναι μία πιο αφανής διαδικασία, συνήθως περισσότερο ασυνείδητη και έχει να κάνει με τη μάθηση και εσωτερικευση των πολιτισμικών στοιχείων που μαθαίνει ένα άτομο μέσω της επαφής του με την κοινωνία (βλ. Segall et al, 1996). Κάποιες συνήθειες, πράξεις, ενέργειες τρόποι έκφρασης εσωτερικεύονται ως μιμητισμός

Εθνομεθοδολογία/ η εξέταση δράσης κάτω από την επιφάνεια της κοινωνικής συμπεριφοράς/ πώς τα άτομα φτιάχνουν και μοιράζονται την κατανόηση της κοινωνικής ζωής/ πως στηρίζουν την δράση τους (Garfinkel)

Δραματουργική προσέγγιση- κοινωνική ζωή= θέατρο= άτομα παίζουν διαφορετικούς ρόλους (Goffman)

Τι είναι ο κοινωνικός ρόλος; Η συμπεριφορά που οφείλει και αναμένεται να έχει το άτομο λόγω της θέσης του σε μια κοινωνική ομάδα. Η αναμενόμενη συμπεριφορά από τον κάτοχο μιας κοινωνικής θέσης.

Πώς μαθαίνονται οι ρόλοι; Τους μαθαίνουμε από τα πρώτα στάδια της ζωής μας Μέσα από το παιχνίδι Μέσα από την οικογενειακή ζωή Μέσα από τη σχολική ζωή Μέσα από τα Μ.Μ.Ε. κλπ

Τι είναι οι κοινωνικοί κανόνες; Όλες οι κοινωνίες έχουν κάποια ιδεώδη, κάποιες κοινωνικές αξίες. Αυτές οι αξίες εκφράζονται με τους κοινωνικούς κανόνες

Κοινωνική στάση: ένα σύνολο από γνώμες που καθορίζουν τη συμπεριφορά μας απέναντι σε ανθρώπους ή καταστάσεις.

Τυπικοί- Άτυποι Θεσμοί Ένα σύνολο από αξίες και κανόνες που αποσκοπούν να ρυθμίσουν τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπων.

Θεσμοθέτηση: Το κράτος μέσα από νόμους

θεσμοποίηση: Όταν οι θεσμοί προκύπτουν ως συνήθειες: αξίες, συμπεριφορές και κανόνες που εξελίχθηκαν κατά την πάροδο του χρόνου και τις έχουν αποδεχτεί οι κοινωνίες.

Κοινωνικές Τάξεις: Μαρξιστική προσέγγιση: Αστοί και προλετάριοι

Σύγχρονες προσεγγίσεις: Ανώτατη τάξη,

Μεσαία τάξη (άνω και κάτω μεσαία)

Κατώτερη τάξη- εργάτες

Απόκληροι (οι κοινωνικά αποκλεισμένοι, οι απόλυτα φτωχοί, οι στιγματισμένοι)

Ανοδική κοινωνική κινητικότητα

Καθοδική κοινωνική κινητικότητα